30 Cents.

Накладом Видавництва
ГОЛОС ПРАВДИ
119 E. 7th St. New York, N. Y.

В. ЛУНКЕВИЧ.

Серед вічних снїгів і ледів

З российської мови переклав

ІВАН ГАЛУЩИНСЬКИЙ

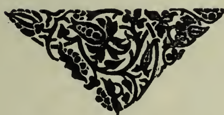

З 11-ма ілюстраціями.

НЮ ЙОРК, Н. Й., 1919.

Зимівка Ляпонців в підбігуновій околиці.

I.

Царство ледів.

Царство ледів!.. Що се за казочний край? Де він?

Був час, коли про сю країну люди майже нічого не знали, а чуючи, що вона десь є, розповідали про неї всякі байки і небелиці. Тепер стало інакше. Богато сміливих учених і подорожних, не дивлячись на важкі перепони, на грізьбу очевидної смерти, звиділи вже країну вічного леду й безмежної студини. І от завдяки тим відважним людям ми довідали ся правди про ту дивну та строгу країну, де снїги та леди не мають кінця, де майже цілий рік тревають невиносимі морози.

Коли станемо лицем до сходу, себто обернемо ся лицем в ту сторону, відки сходить сонце, то **по лївій руцї** від нас (т. є на півночи) далеко-далеко о яких кілька тисяч миль, буде як раз находити ся ледяне царство.

Там є величезне студенне море, яке зветь ся **Північний Ледовий Океан.** До того океану прилягають північні береги Азиї (головно Сибіру), Америки і Европи, а ще дальше на північ, посеред самого океану, находимо пороскидувані то тут то там поодинокі частини семлї, се — більші і меньші острови. Кождий такий остров поназивано иншим іменем. І так, на північ від Сибіру находить ся гурток островів, названих **Новим Сибіром,** які лежать близько біля себе; на захід від тих островів є другі, що називають ся **Новая Земля; а** ще дальше на лїво від Нової Землї є остров **Шпіцберґен,** потім Ґрендляндия, ана конець — **велика** маса більших і меньших островів, що розлягли ся здовж північих берегів Америки.

Наша земля, як відомо, є величезною кулею. Коли би в тій кули зрізали горішний вершочок, т. є. північну часть землї, тодї мали б перед своїми очима північне царство ледів. Ми бачили б там і Ледовий океан і північні береги Америки, Азиї й Европи і наконець всі ті острови, про які ми що йно говорили*).

Вже не від нині старають ся люди дістати ся до сеї точки, але ніяк не можуть тамтуда пробрати ся. Довкола бігуна широким колесом розлягли ся всї землї ледяного царства. Води ледового океану в двох місцях перетинають се колесо; раз межи Америкою і Азиєю і там лучать ся з водами Великого або Тихого океану; другий раз там, де лежить Ґренляндия і там зливають ся з водами Атлянтійського океану.

Тут море є через цїлий час покрите ледом. Місцями покриває лїд величезні простори води, які мають вздовж і ширш по кілька сот кільометрів. Се — правдиві **ледяні поля,** величезні й одноманїтні. Ледви пройдеш одно таке поле, аж тут перед тобою відкриваєть ся друге, там дальше — трете, четверте... і здається тобі, що кінця їм немає. Величезні ледяні криги розділені водою, знов сходять ся до купи, змерзають ся, напирають одна на другу — і тодї гладке, ледяне поле змінює свій вид до краю. Воно стаєть ся горбовате, покриваєть ся множеством куснїв і відломків криг, що здалека виглядають неначе скали, кручі, верхи гір та башти.

Більша часть ледяних піль творить ся біля берегів. З кождим днем, в міру того, як бере мороз, лїд

---

*) Коли-б ми той відрізаний вершок розпростерли, то він виглядав би так, як се представлено на заголовнім листку сеї книжочки. Середину того рисунку — яку там означено чорною, грубою точкою — занимає найвисша точка земської кулї. Ся точка називаєть ся **Північним бігуном.**

Точнійше представляє підбігунові околиці карта, яка подає напрямок дороги Ф. Нанзена.

стає все грубший та грубший та вкриває швидко море. Але і подальше берегів, там, де море спокійне, вода дуже часто замерзає і творить широкі ледяні острови. Такі острови творять ся тоді, коли на дворі мороз та тихо. Підчас вітру, а особливо в часї бурі, коли море хвилює, вода не може замерзнути. Та як лиш вітер притихне, то море починає швидкс покривати ся ледом. Спершу в воді появляєть ся богато ледяних голок; відтак голки сї зростають ся і перемінюють ся в плаваючі криги. Коли стрінуть ся такі дві криги, або коли третя така всунеть ся між них, тодї вони змерзають ся разом, все тугійше й тугійше. З кождою годиною, а навіть з кождою хвилею, лїд більшає: криги ростуть, покривають десятки й сотні квадратових кільометрів та перемінюють ся в ледяні острови й поля.

При березї замерзає вода до самого дна. В таких місцях лїд буквально приростає до сушї і тому задержуєть ся довго на однім і тім самім місци. На отвертім морю дієть ся воно инакше. Тут море є вкрите кригами завгрубшки на 5 — 10 сяжнів; вони лежать по верх води спокійно доти, доки море супокійне, себто доки не повіє сильний вітер. А ось зірвав ся вітер; криги захолїтали ся раз, другий і почали плисти. Пливуть вони з вітром і самі не знають, куда їх судьба занесе. Може стати ся й таке, що вітер зажене їх в ту частину Ледового океану, де вода тече широкою струєю спокійно на південь, в теплі краї земської кулї. Тодї і криги запливуть на Атлянтийський або великий океан. По дорозї пригріє їх сонце, вода під ними стане теплїйша і криги пічнуть топити ся, будуть раз-у-раз меньшати, поки зовсім не розтоплять ся в воді і не щезнуть, наче їх не було....

Пливе по морю також богато таких криг, що пов стали біля берегів. Вони держали ся сильно землї, неначе бояли ся розстати ся з нею, та не все удасть ся їм устояти ся на однім місци. Як тільки настане лїто,

то в богато місцях починає прибережний лїд зараз топити ся, ломити ся на криги, які відстають від суші, розпадають ся на дрібнїйші части і дістають ся під власть морських струй і вітрів. Настає час, коли йде "велика крига". Прибережні леди, подібно як плаваючі криги, що родили ся на отвертім морю, мчать ся все дальше і дальше від землї. То серед мертвецької тишини, то серед шуму, грохоту і гуку пливуть вони по океанї — одні гусаком, другі широкими рядами, треті пороскидані; а на них начена поромах-дарабах усадовили ся примусові путники. Дивиш ся, а там сидить гамірна громада перелетних птиць; тут — многочисленне стадо тюленів або моржів; подальше білий медвідь, а на четвертій кризї — глядиш і очам не віриш — люди. Та хтож вони? Як дістали ся там? Може се — дикуни, Ескімоси, що вийшли на польоване тюленів? Або відважні учені, що пустили ся з поворотом на кризї?....

II.
ЛЕДЯНІ ГОРИ.

Царство ледів є рівночасно царством снїгів. Землї, які прилягають до Ледового океану і острови — Новая Земля, Новий Сибір, Шпіцберґен, Ґренляндия і другі — є через більшу часть року покриті снїгом. Чим близше північного бігуна лежить суша, тим довше треває там зима, тим більше не земли є снїгу. В ледянім царстві знаходять ся й такі землї, які майже цїлий рік (9—11 місяців) вкриває снїжне покривало. Снїг топить ся тут місцями; — лишень лїтом, коли сонце злегка пригріє землю, обнажуєть ся не урожайний, перемерзлий ґрунт. Люта, дика країна, студене море, ледяні поля, безкраї снїгові рівнини — от чим надїлила природа сей край.

Прилишім ся при островах; они особливо цїкаві. От Новая Земля, Шпіцберґен і Ґренляндия. Всї вони гористі, а особливо Шпіцберґен*). Уже сама назва

*) "Шпіценберґен" значить тільки, що "Острі гори".

того острова — “Острі гори” — вказує на те, що на нім повинно бути богато гір. І в самій річи так й воно є. Коли ви дивите ся на Шпіцберґен, то вже здалека бачите перед собою множество голих, острокінчастих скель. Одні з них похожі на визублені тюремні На склонах тих гір, в щілинах між ними і тут і там На склонах тих гір, в щілинах між ними і тут і ттам на вершку красують ся великі й грубі поклади зледілого снїгу. Він нагромаджував ся тут віками. Однорічна верства снїгу лягала поверх торічної, придавлювала й здушувала еї. Розтаяла вода пересякала снїг і замерзаючи знова зчіплювала поодинокі снїжники; мороз ще більше їх зціплював. Снїг постепенно з року в рік перемінював ся в лїд. Але сей лїд, не такий як з замерзлої води. Він подаєть ся як олово, тягнеть ся як живиця, а повзе як густо замішане тїсто. Такий лїд не задержуєть ся довго на однім місци. Так що? Тепер кождому стане ясним, що зледїлий снїг, який громадить ся по горах Нової Землї, Ґренляндиї і Шпіцберґену поволи тече по склонах гір і долинах аж до їх стіп — тече цїлком так само як і води в ріцї. Але та **ледяна ріка** або — як її инакше зовуть — ледівник, спускаєть ся незвичайно поволи. Минають роки, десятки лїт, а вона за той час упливе всего кільканайцять метрів — не більше.

І так, з гір тих островів, що находять ся на Ледовім океані, спливають ледяні ріки, (ледівники). Особливо богато ледівників є на Шпіцберґені і в Ґренляндиї. Деякі зних є довгі на кілька сот км. а широкі на 30 — 40 кільометрів. Грубість леду доходить місцями до 200 сяжнів.

Тепер уявім собі таку картину: Находимо ся недалеко Ґренляндиї. Перед нами гори. Склони їх круто спускають ся до моря. В глибоких щілинах гір лежать величезні й грубі маси леду. Се — ледівники. Передними своїми кінцями підійшли вони до самого моря. Морські филї бють сильно об лїд і підмивають його. Сонце пригріває. Лїд піддаєть ся дїланю филь

і сонішних промінів, топить ся у підставі, розгріваєть ся і валить ся; величезна ледяна маса, ціла ледяна гора відриваєть ся від передного кінця ледівника і з грохотом грому паде в море. Море зворушило ся, спінило ся; на єго поверхни почали збивати ся великі филї, а ледова великан-гора провалила ся — неначе в яку безодню. Аж ось пройшло кілька хвилин і вона з шумом вийринула, потім знов поринула в воді і на ново виплила над водне зеркало. Вона немов бореть ся зі сфильованим морем, що не хоче її випустити на сьвіт божий. Та марно тратить свої сили. З законами природи годі змагати ся; лїд є лекшей від води і тому він кінець кінців таки виплене на верх води. І дійсно через якийсь час ледяна гора, мірно холїтаючись, вже пливає по верху успокоєного моря...

Оттак родять ся ті великі ледяні маси, які називають ся **ледяними горами.** Їх можна так само часто **стрітити в** царстві ледів, як плаваючі ледяні острови й поля. Біля скалистих берегів Ґренляндиї, Нової Землї, Шпіцберґену і других островів далекої північи товчеть ся безвпинно богато ледяних гір. Відтам пливуть вони з вітром і морськими струями на отверте море, де й гуляють собі часами і по кілька літ.

Впрочім ледяні гори творять ся не тільки в тих місцях, де ледівники спускають ся в море, але й подальше від островів, посеред филь Ледового океану. Один подорожний так описує повстанє ледяної гори: "Море було цїлком спокійне. Богато ледяних гір красувало ся на його поверхни. Нараз з під води роздав ся якийсь гук: неначе б там, в глибокій безоднї моря, щось застогнало. "Уважайте ледівник буде увільнювати ся!" крикнув один з моряків, які товаришили нашому подорожному. В ту мить роздав ся углушаючий удар, а зараз по нім — другі, ще сильнїйші удари. Здавало ся, неначеб там під землею валило ся щось великого. "Дивіть ся, от він підносить ся!" — заговорив моряк. І дійсно, велика маса леду величаво виринала на верх. Морські филї, які з шумом у дарили, ви-

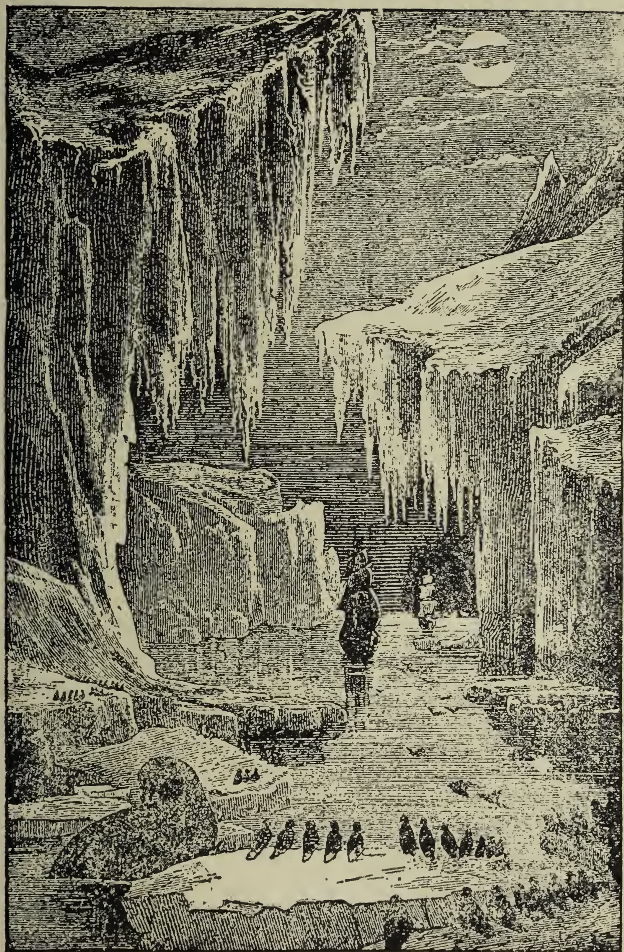

В царстві ледів.

тиснув новий гість на другі лїд-гори і вони захолїтали ся. Роздав ся протяжний гук, який нагадував цїлий ряд арматних вистрілів; се був послїдний розрив — ледяна гора увільнила ся з підводної тюрми. Вона виплила з безоднї, неначе левятан, що висунув з филь свою дивовижну голову. Потім нечайно пірнувши, гора перевернула ся. Води, перепуджені, тим переворотом, спливали з її хрустальних боків і з шумом падали в бурливе море. Море бушувало. Величезні филї, високо піднимаючи свої гребенї, несли ся дико по поверхни, ударяли в сусїдні ледяні гори, а лїд, під тим напором стогнав, тріскав, топив ся і розсипав ся на куснї. Малї ледяні-гори не видержали бурливого напору филь і зникли під водою, як в часї бурі. А величезний молодий гість, що став ся причиною цїлого того замішаня, вже спокійно купав ся в филях.... З упливом кількох годин около нової ледяної гори запанувала знов тишина, все утихомирило ся і ледяна гора гордо поплила серед подібних до себе великанів тихими водами моря".

Відки взяла ся та ледяна гора?

Не всї ледівники, які пливуть з гір, натрафляють на стрімкий, морський беріг. Де-які з них спускають ся по легко похилім руслї і незамітно погрожують ся в водї. Тут під водою, ледівник повзе по днї океану і часами проплине таким робом кілька десять кільометрів. Але ж лїд є лекший від води, через те йому дуже важко удержати ся під водою; вода цїлий час пре його на верх. Під тим напором відривають ся від підводоного ледівника величезні маси леду і в той час, коли ся маса відломлюєть ся, чути той трескіт, гук і грохіт, а відірвані части леду випливають на поверхню води і плавають тут в видї ледяних гір. Так само отже повстала й та ледяна гора, про котру розказує наш подорожний.

Чи справдї ті ледяні маси такі великі, щоб їх називати аж горами? Бо як то кажуть: "гора — а може і не гора, а тільки дім". Треба на се сказати, що

найвисші ледяні гори, які дуже часто можна стрінути біля Ґренляндиї, таки справді доходять до 30 або 40 сяжнів висоти, та треба додати, що тут рахуємо лишень ту часть ледяної гори, що підняла ся над воду; та часть, що в воді, є шість або вісїм разів більша. Але при тій в порівнаню, не великій висоті, ледяні гори є на кілька сот сяжнів довгі і широкі, а часами навіть на кілька тисяч сяжнів. Тоді подобають вони на величезні скалисті острови, які доля жене на довгу подорож по океанї.

Ледяні гори прибирають дуже ріжнородні форми.

Спершу — се прямо безфоремні ледяні брили. Але з часом зміняють ся вони під впливом филь, сонїшних промінів і від того, що в часї плаваня по морю стрічають ся, ударяють ся одні о других, розколюють ся і таким чином змінюють свій вигляд. Як чудово, як гарно вони виглядають тоді! Се справдї, одна з найгарнїйших окрас ледяного царства. Перед людськими очима стає неначе якесь казочне ледяне місто. Тут чудовий, на пів розвалений замок, з баштами, забутою огорожею, з високими воротами, висячими мостами та зі сходами, які круто спускають ся до моря. Там дальше — білоснїжна церков, а біля неї — дзвіниця і то не одна, а є їх кілька. За церквою — гладке море, засіяне численними ледяними шатрами, а посеред них горбки, кольони, величезні памятники і столи, ворота, човна, доми, вілї — ну, словом цїла збірка ріжних будівель з леду. І все те блестить і іскрить ся мракою, що підносить ся з моря. Впрочім тут і в день дуже часто небо захмарене і покрите облаками, а над морем стелить ся туман, який перед очима подорожних закриває **ледяні гори.** А се дуже небезпечно. Нераз бувало так, що пароход або й корабель, не помічуючи закритих туманом ледяних гір, ударяв ся о них і несподїванo йшов на дно.

Ледяні гори подорожують по морю. Одні дуже швидко гинуть в тій подорожи, другі проживають

довгі літа. Коли ледяна гора попадеть ся на струю води, яка тече з Ледового океану в теплі сторони земської кулї, тодї жите єї не довге: сонце пригріє, вода підмиє, вона меньшає й меньшає, а наконець цілком розтоплюєть ся. Але коли лїд-гора лишить ся посеред ледяного царства, то істноване єї забезпечене на довгі роки. Розумієть ся, і тут може єї постигнути смерть: зірветь ся страшна буря, филї закрутять ледяною горою, вдарють нею о другі гори і тодї вона, розумієть ся, затріщить, застогне, розсиплеть ся на дрібні куснї і загине на віки. Та проти такої судьби нїхто не встоїть...

III.

"ЧУДА" ЦАРСТВА ЛЕДІВ.

Де так богато ледів й снїгу, там повинна бути велика студїнь. Ледяне царство й справдї славить ся своїми острими морозами. Подорожні оповідають про ті морози страшенні річи. Засоби харчів — мясо, сало, молоко, масло — замерзають в царстві студени так, що стають твердші від каменя; коли зайде потреба чим поживити ся, то наперед треба всї ті річи або пилкою порізати, або сокирою порубати, або розколювати на части при помочи долота і клевця. Там замерзає і найміцнїйша горілка. Бальки в кораблях тріскають від морозу, цьвяхи вискакують з дощок. Возьмеш там води до уст і виплюєш, то вона паде на землю замерзла. Туман, що піднимаєть ся з моря, замінюєть ся в іней, який довго держить ся в повітрю і творить непроглядну мраку. Снїг є такий зимний, що палить руки — наче розпалене зелїзо. Птиці замерзають нераз в повітрю і падають каменем на землю.

Але студїнь має в собі те добро, що у нїй всяка пожива добре заховуєть ся і не розкладаєть ся. Тому там мясо з убитих звірят можна переховувати через кілька лїт, а все буде можна єго їсти. В 1853 р. найдено на Шпіцберґенї трупи сїмох голяндських моряків,

що погибли там ще в часї виправи з 1835 р. Двайцять літ пролежали вони під снїгом і не зогнили!

Алеж бо острі там морози, острі — не до наших їх рівнати! Царство ледів ріжнить ся від наших країв загалом в багато справах. У нас приміром, по весні наступає літо, потім осінь,наконець зима, а по зимі настає знова весна. Инакше йде воно в ледянім царстві; там рік ділить ся на дві части — довгу остру зиму і коротеньке літо, в часї котрого часто панують такі морози, які у нас лучають ся лишень рідко серед зими. Або возьмім хочби таку річ: Хто з нас не привик до того, щоб сонце кождого дня появило ся ранком, а заходило вечером. Хто не знає, що в наших краях числять час на доби та що доба складаєть ся з дня і ночи? Не так воно в краях вічних ледів обезмежної стужі. Тут один раз в роцї сонце прямо забуває сховати ся і сьвітить безперервно через кілька місяців. Довгий день, що триває кілька місяців, іде на переміну з так само довгою ночею. Возьмім під увагу для приміру, як іде час на північнім бігунї, т. є в самім осередку ледяного царства: 21-го марця показуєть ся на небі сонце і начинаєть ся безперервний день, що треває аж до 23-го вересня. т. є пів року. Потім сонце западає за землю і настають сумерки. Тягнуться вони через 50 днів, стають все темнійші й темнійші, поки не настане цїлком темна ніч. Та важка, утомлююча й скучна ніч триває півтретя місяця, а по нїй настають знов пятидесятиденні сумерки, які стають все яснїйші і яснїйші та переходять незамітно в довкий шестимісячний день, в якім сонце яснїє на небосклонї безперервно.

Досї ще не станула людська нога на самім північнім бігунї. Але учені дуже добре знають, як зміняють ся пори року в тих краях, що лежать довкола північного бігуна і тому їм зовсім не важко додумати ся, що дієть ся на самім бігунї. Возьмім тепер яку небудь часть царства ледів, куди люди уже успіли дістати ся, та придивім ся, як переходить там рік. Нехай

же тим краєм буде, напримір, північна часть Ґренляндиї або остров Шпіцберґен. Річ дієть ся при кінци жовтня. Вечір. Сонце зайшло за море. На небі сьвітить вечірна зоря. Минає один день, другий, третий а сонця все нема і нема. Воно сховало ся на багато днів. З часом слабне і гасне сьвітло вечірної зорі, сумерку. Ледяне царство поволи окутуєть ся темрявою. Настала довга, студенна ніч. Морози стають з кождим днем сильнїйші й сильнїйші. Землю вкриває груба габа снїгу. Море сковане ледом. Зима в повнїм розгарі. Тільки місяць і зьвізди сьвітять на небосклонї. Дни тягнуть ся за днями одноманїтно, лїниво, скучно. В наших краях сонце, по свойому звичаю, сходить і заходить, днї міняють ся ночами, а тут — все ніч і ніч, холодна, безконечна ніч. Минув падолист, грудень половина січня. Намість ночи настали сумерки. Ранна зоря з кождим днем стає яснїйшою і яснїйшою, аж нараз в половинї лютого, в один прекрасний день виринає над морем великий півкруг сонця.

Ну, слава Богу! Наконець минула ніч: для країни ледів настають веселїйші дни! Посьвітивши всего кілька хвилин, сонце знова ховаєть ся. За те на другий день воно показало ся в більшій своїй части та спинило ся нанебі на довший час. Остаточно показуєть ся воно в цілій своєй величи. Подорожні, яким приходить ся зимувати в царстві студени, витають з одушевленєм велике сьвітило; здаєть ся, що їх радости нема границї. Від того часу спинюєть ся воно на небі все довше і довше; дни слїдують на переміну з ночами, як слід — "по людськи". Спершу вони короткі, але постепенно вони стають все довші і довші, поки не зрівняють ся з ночами. Після сего починають ночи зменьшувати ся. В перших днях цьвітня триває ніч, напримір, дві або три годинї, а решту часу доби занимає день. Оттак приходить конець цьвітня. Сонце вже не ховаєть ся. Воно поволи підносить ся — але не високо — через 12 годин, а пітім в так само довгім часї знижуєть ся. Зробивши оттак не високо над зем-

лею колесо, сонце не заходить, але знов починає підниматн ся. На очах усїх зачеркує по небі ціле колесо. Тепер вже нема ночий. Остав ся лишень день — довгий день, який триває чотитри місяці, почавши від кінця цьвітня аж до кінця серпня. Се найгарнійша пора в краю снїгів і вічного леду. Непривітна північна природа прибуджуєть ся дожитя. Настає літо. Особливо гарний тут місяць червень. Земля розтоплюєть ся і місцями скидує з себе свій снїжний одяг. Всюди чути жучанє потоків, що повстали з розтопаючого снїгу.З гір пливуть з шумом потоки і водопади. Ледівники тріскають і ломлять ся. Ледяні поля відривають ся від берегів та пускають ся в дальшу плавбу. Море освободжуєть ся з ледяних кайданів, в які закувала єго зима. Тисячі ледяних гір ріжнородної величини і пречудових форм колишеть ся на филях відкритого моря. Вздовж берегів розложили ся безчисленні стада тюленів і моржів, які лїниво вигрівають ся на сонци. Білі медведі почали своє польованє і шни рають за добичею то на берегах, то на кригах, або пускають ся за нею в погоню вплав по морю. В повітрю розлягають ся крики чайок, диких качок, гусок веселе щебетанє морських ластівок. Ті лїтні гості ледяного царства, які прилетїли сюди з теплїйших країн землї, кружляють цїлими стадами в повітрю, плавають по водї або вкривають ледяні гори. Поміж ледяними горами мелькають швидкі лодки дикунів — Ескімосів і Самоїдів, що полюють на тюленїв і моржів а там дальше велике судно, на якім кількох відважних молодців, вибрало ся в погоню за китом. Всюда кипить житє! Навіть змерзла земля, яка де-куда освободила ся від снїгу, натужила ся і привела на божий світ суху ростинність — зеленковатий мох, деякі трави й повзучу, карловату сосну. Чи-ж і се не благодать!

Минає коротке лїто. При кінци серпня сонце по раз перший заходить за море, але не на довго. З кождим наступаючим днем темнота треває довше й дов-

ше. Дни починають знова йти на переміну з ночами. Вони скорочують ся, ночи продовжують ся. В половині жовтня сонце сьвітить на добу всего коло півтора години, решта часу припадає на вечірні й ранні сумерки та на ніч; при кінци жовтня сонце поринає в море і вже більше не показуєть ся. З початку якийсь час тревають сумерки, а відтак наступає знов довга, студенна ніч...

При описї змін пор року на далекій півночи говоримо тут часто "сонце заходить", "сонце сходить", "підносить ся", "знизуєть ся", "поринає в море". і т. д. Але-ж кождий мабуть те знає, що в сути річи порушуєть ся земля а не сонце та що нам лишень так видаєть ся, немов би сонце ходило по небі, підносило ся і знижувало ся.

Хто перший раз чує про те, як зміняють ся пори року і чому то настають на земли днї і ночі в царстві ледів, для того все те видасть ся "чудесним". В дійсности нема в тім нїякого "чуда" — учені вже давно зрозуміли, чому багато річий на далекій півночи пред ставляєть ся не так, як у нас. Дуже менї жаль, що не можу тут пояснити, чому в ледянім царстві днї і ночі тревають так довго; для мало підготовленого читача моє пояснене може видати ся трудним і не зрозумілим. Впрочім хто хоче познакомити ся з тим докладнїйше, най прочитає прекрасну книжку Флямаріона — "Небо": там найде відповідь на се цікаве питанє. А тепер придивимо ся иньшим "чудам" ледяного царства.

На дворі ясний приморозкуватий, сонїшний день. Небо цїлком ясне, погода тиха. Річ — розуміеть ся само собою — дїєть ся в лїтї. І от подорожному нараз представляєть ся такий вид, що ледяні поля, лїдгори, береги сусїдних островів з горами і ледівниками прямо підняли ся в повітрю і повисли над морем. На небі видко широке, казочне ледяне місто. Ледяні палати, будинки, церкви, шатра, дзвіницї, башти — все те висить і колишеть ся в воздусї, поволи пере-

сувається з місця на місце і безнастанно змінює свою форму. Минає кілька хвиль, а очам подорожного представляєть ся вже иньша картина. Щезли замки, дзвініцї і башти з леду; замість них появив ся на небі гористий остров, або беріг суші, на якім рухають ся якісь зьвірі; видко дерева, а навіть людий — і все те знов так, неначе в туманї, видаєть ся не зовсїм ясним, мелькає перед очима, колишеть ся, неначе-б скакало в повітрю і безнастанно змінює вид і місце. Що за диво! — думає подорожний, що зайшов до царства ледів. Чи може се сон? Та певно, що сон, або властиво — мана, привид. І в самій річи нїчого такого нема на небі, а явище се обяснити дуже легко.

Кождий з нас без числа разів бачив, як в спокійній водї озера або ріки відбивають ся дерева, що ростуть на березї, самі береги а навіть і небо з облаками. Вода служить тут за величезне зеркало, в якім видно всякий предмет, що стоїть біля води або над нею. Щось подібне відбуваєть ся і на далекій півночи; але в тім случаю за зеркало служить уже не вода, а небо, т. є повітрє. В яснім, супокійнім повітрю відбувають ся часами, неначе в зеркалі і ледяні поля й деякі гори і береги тих земель, що лежать в царстві зимна, і звірі, і люди, і дерева, які можна там стрінути. Но воздух, як і вода, — зеркало не гладке. Він ніколи не цїлком супокійний і безнастанно колишеть ся. Від сего то й порушують ся, міняють своє місце і вигляд всї ті предмети, що відбили ся в нім, неначе в зеркалї. Коли-ж воздух сильно заворушить ся, тодї вже перестає бути зеркалом, а через те привид щезає. Пригадаймо собі, що і в ріцї не видно нї берегів, нї неба, нї облаків, коли подує сильний вітер і вода заворушить ся...

Такі дива творить одно з цїкавійших лїтних явищ далекої півночи. Зимою лучають ся там иньші явища, не меньше цїкаві, які на перший погляд також видають ся "чудами".

От що пише в своїх записках славний дослїдник півночи, Нанзен: “Понедїлок 7. січня 1895. Нинї появило ся дуже дивне світло як раз під самим місяцем. Воно мало вигляд величезного сьвітячого стога сїна і верхною своєю частию сходило ся з сьвітляним колесом, яке окружало місяць. На верхній сторонї того колеса було видно, **як звичайно,** перевернену сьвітячу дугу”. Не даром додав тут Нанзен слово “**як звичайно”.** В краю ледів сьвітляні колеса наоколо місяця являють ся в дійсности дуже часто. Та не тільки колеса. Буває, наприклад, так: місяць є обведений сьвітляним колесом, в якім видно всї барви дуги; те колесо обводить друге, а його трете знов таке саме колесо. По якімсь часї колеса блїднуть, а замість них появляють ся дві сьвітляні смуги, які переходять на**вхрест** через місяць. Иньшим разом явище се виглядає цїлком інакше. Наоколо місяця показуєть ся сьвітляне колесо, на місяци — хрест, а по обох боках хреста, на право і на лїво — два яснїючі пятна, такі великі як місяць, неначе дійсно два другі місяцї. Наконець може лучити ся і так, що біля сьвітляного колеса, яке окружає **правдивий місяць,** появлюють ся ще чотири неправдиві місяцї.

Придивім ся тепер, як повстають всї ті явища. Мраки і облаки повстають в наших краях — як звісно — з водяної пори, яка все находить ся в повітрю. В царстві ледів такі мраки і облаки дуже часто повстають з множества дрібнесеньких ледяних голочок, що держать ся купи. Буває нераз так, що легкий облак або мрака, зложена з таких голочок, стане на дорозі місячного сьвітла. Тоді місячні променї, які падають на ледові голочки, грають в них неначе в зеркалї або в гранчастих шклах — і люди бачать на північнім небі дуговий хрест, колесо, дугу або великі круглі пятна, подібні до місяця. Нам видаєть ся, що те колесо і хрест і круглі пятна є біля самого місяця, а в дійсности вони сьвітять на облацї, який розложив ся на дорозї місячних променів. Облаки

віддалені від землї найбільше на який 6 — 7 кільометрів (часами і много більше), а місяць — як відомо — віддалений від нас, на яких чотириста тицяч кільометрів. Представте собі, чи може сьвітячий хрест лежати на самім місяци? Ви спитаєте: як пізнали учені, що той хрест лежить не на місяци, а на облацї? От вам і відповідь: Як лишень подує вітер і зжене облак, що стояв перед місяцем — то зараз щезне й хрест. Коли-ж мрака з ледяних голочок знов закриє місяць, хрест або колесо показують ся на небо наново. Тепер кождий зрозуміє, що дійсною причиною всего того є мрака або облак, зложений з ледяних голочок. Зробіть для проби так: возьміть і засьвітїть сьвічку і поставте її в комнатї, де є повно пари, а побачите, що наоколо сьвітла сьвічки повстане догове коло. Як би та пара скаладала ся з ледяних голочок, то ви побачили-б і хрест і сьвітляні пятна, подібні до сьвітла сьвічки. В царстві стужі є ще одно незвичайно цїкаве явище. Се так зване **полярне сьвітло** або **полярна зоря.**

В довгу зимову ніч, коли в краю ледів не видно сонця, показуєть ся на небі особливе сьвітло. Подібно як раня зоря, зоріє оно на овиді і постепенно піднимаєть ся, поки перед очима здивованої людини не стане величавою близкучою дугою, немов перекиненою з одного кінця на другу. Дуга блимає, викидає на верх цїлї снопи сьвітла, блистить всїлякими барвами і підносить ся все висше й висше. Слїдом за нею поступає друга така дуга, а деколи і третя. Цїле небо залите огнем. Дуги підносять ся. Перша стоїть уже над вашою головою. Через кілька хвиль потім буде вона вже на другім краю небосклону. Так само переходить і друга і третя дуга. Незабаром починають вони блїднїти і поволи, поволи зникати. Царство ледів закриваєть ся знова нічною мракою. Полярне сьвітло має иноді і иньший вигляд. Вперед повстає на овиді бліде сьвітло; відтак починає воно піднимати ся в гору в виді широкої

смуги. Спершу бліде сьвітло стає все яснїйше і яркійше. Сьвітляна смуга звиваєть ся в ленту, яка филює по небі, тріпочеть ся, то звиваєть ся в кружало, то збираєть ся в складки, то знов розвиваєть ся і весь час міняє свою форму і своє місце. Сьвітло перебігає то з одного кінця ленти на другий конець, то темніє на хвильку, то знов палає зі ще більшою силою. А лента тимчасом підносить ся все висше і висше. Нараз розділюєть ся вона на дві части. Горішна часть блистить яснїйше і горить всїми барвами дуги. З неі раз у раз вилітають проміня сьвітла. В таку хвилю буває се сяєво особливо чудове. Потім починає воно меркнути і гасне так само несподївано, як несподївано появило ся.

Тут мушу зазначити, що північне сьвітло триває не довго: великі сьвітла всего кілька годин, а звичайні 20 — 30 хвиль. За те буває і так, що воно зчезнувши, появляєть ся по якімсь часї на ново.

Крім висше наведених форм північнного сьвітла появляють ся иноді ще й такі форми, які своєю формою і своїм рухом нагадують нам змії. Послухаймо, напримір, що говорить про них Нанзен:

"Вечером — каже він — вийшов я на палубу корабля, але в тій хвили, як я вийшов, так і пристанув на місци неначе прикований. Передомною появило ся чудове сяєво — північне сьвітло, якого силу і красоту не вспіє нїхто вірно анї описати анї намалювати. Блистїло воно на небі всїми барвами веселки. Рідко, або, правду сказавши, нїколи ще не бачив я таких чудових барв. Спершу перемагала скрізь жовта барва, крізь неї пробивала ся зелена а на долїшнім кінци дуги виступала вже ярка рубіново-червона краска*). Та ген далеко на заході, зверху **по небі протягнула ся, звиваючись, величезна змія: вона ставала** все яснїйша і яснїйша, відтак**розділила ся на три ясно-блимаючі части.** Тепер барви змінили ся. Полуд-

*) Рубін — дорогоцїнний камінь, барви червоної.

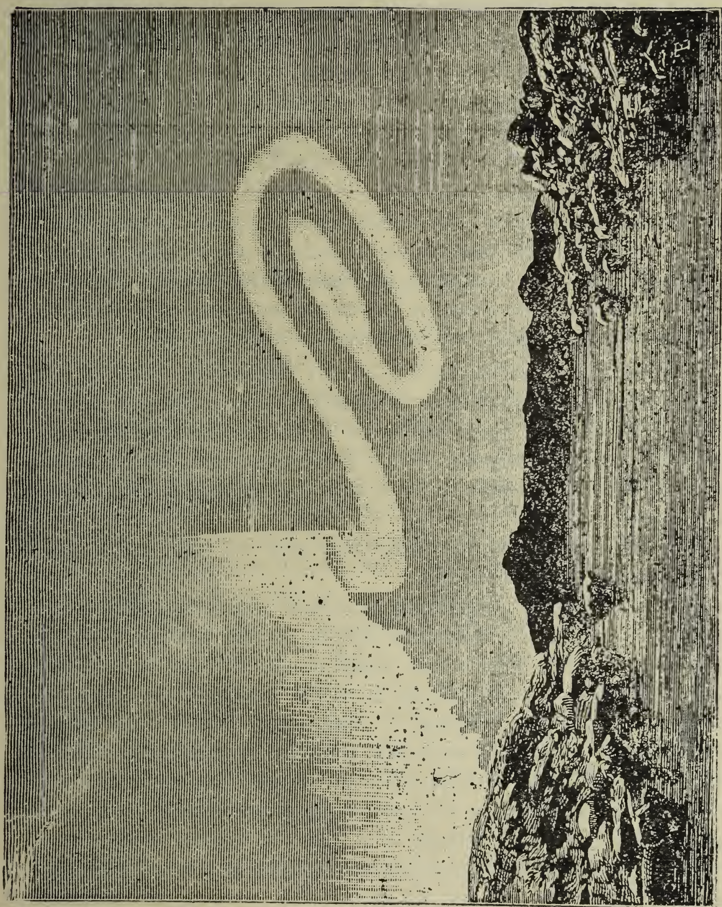

Полярне сьвітло в формі змії.

нева змія стала червона з жовтими плямами; та, що була по середині, стала жовтою; а північна прибрала барву зеленкаво-білу. По боках тих змій виступили промінні горбки, які подобали на филї, гонені гураґаном. Вони то появляли ся, то зникали і все зміновали своє місце, то блистіли, то блідли, а змії звивали ся... І хоть я був легко одітий, і дрожав від зимна, то не міг відірвати своїх очий від того чудового явища, поки воно не щезло зовсїм так, що остала лишеннь одна маленька, огниста змійка на заході..."

А як чарівно виглядає ледяне царство в часї північного сьвітла! На небі горять ріжні огняні барви, — горять та лиють на землю і море цілі потоки ріжнобарвного сьвітла; снїгом повкривані рівнини блищать і іскрять ся, а вершки ледяних гір грають барвами, як алмаз або самоцьвітний камінь...

Учені думають, що сьвітло північної зорі є похоже на те сьвітло, яке бачимо в блискавицях в часї бурі. В ледянім царстві нема бур з правдивими громами і блискавицями. Бурі бувають там, але з ними в парі не йде грохіт грому, лишень являєть ся північне сьвітло.

Повторимо тепер коротко все те, що доси сказано про царство ледів:

Се царство лежить в далекій півночи. Його середину занимає північний бігун, де ще досї не станув ніхто з людий. Наоколо північного бігуна розложив ся Ледовий океан. Береги того океану творять — північна Европа, Азия, і Америка. Води Ледового океану лучать ся з водами океану Атлянтийського і Великого. Посеред Ледового океану лежить богато більших і меньших островів. Більша часть тих островів є покрита горами, а з тих гір сплývають величезні ледівники і досягають берегів моря. Лїд ледівників відломлюєть ся, та діставши ся на море, пливає як ледяні гори. Кромі ледяних гір, які **повстали зі зледілого снїгу,** лежать в Ледовім океанї ще величезні ледяні поля. **Ті поля повстали зі замерзлої морсь-**

кої води. Не треба однак думати, що Ледовий океан є зовсім покритий ледовою корою. В нім є богато й таких місць, що не замерзають ні літом ні зимою. З горячих країв землї припливає вода широкою струєю в царство ледів. Вона є теплійшою від вод Ледового океану. Для того то Ледовий океан не всюда замерзає. Та є ще й друга причина сего. **В місцях, де Ледовий океан є бурливий,** вода рідко коли замерзає, бо фильованє води не допускає до замерзаня.

IV.

Білий медвідь.

Посерд ріжних пород звірят, які можна стрінути на далекій північи, перше місце — по чести — належить ся білому медведеви. Білий медвідь се близький свояк нашого "вуйка". Він так само високий, такий сильний та часами так само страшний, як "бурмило" в наших Карпатах. Будучи корінним мешканцем ледяного царства, білий медвідь почуваєть ся вдоволеним лишень посеред сніжних рівнин і ледяних піль. Цїлою своєю будовою і способом свойого житя приноровив ся якось медвідь до підсоня (клїмату) ледяного царства. Природа надїлила його теплим білим кожухом. Шуба не тільки охороняє його перед сильними морозами, але також позволяє йому непомітно підійти добичу або усунути ся перед ворогом. До того ж має він ще й сильні лапи з острими пазурами, знаменитий нюх і вражливий слух, які позволяють йому вислїдити собі добичу або усунути ся перед ворогом. До того ж має він ще й дуже острі зуби, а се страшна збруя і при нападї і при самообoронї.

З роду медвідь лютий, похмурий, звичайно як "бурмило", а при тім помисловий, хитрий, загонистий, де-коли відважний, часом аж до очайдушности. Натеж він не аби який хижак. Корм білого медведя

складаєть ся з мяса. Він полює на рибу і на звіра. Тюлені — то його найліпший присмак. В часі польованя на тюленів медвідь проявляє всю свою штуку і хитрість. Тюлень, — звір осторожний, і тому трудно його зловити. Коли медвідь побачить його здалека, тоді прилягає животом до землї і поволи підсуваєть ся до тюленя. Тюлень про око спить, але спить дуже чуйно і раз по раз пробуджуєть ся, підносить свою голову, пильно оглядаєть ся довкола і наново починає дрімати. Через той час, як тюлень оглядає околицю, медвідь не рухаєть ся, а лежить, прилягши до снїгу чи до леду; коли-ж тюлень успокоїв ся і задрімав на ново, медвідь починає знов сунути ся все близше і близше. Наконець, тюлень, вже майже під його носом; тепер медвідь випростовуєть ся, робить кілька скоків і... і тюлень в його лапах. Коли польоване не вдасть ся, то "вуйко" не дуже плаче. На дворі лїто, значить ся, повно всякої добичі, — не то що в зимі, коли нераз доводить ся цїлими днями постити й шукати безуспішно за їдою, яку тяжко стрітити Дуже часто полює медвідь і в водї. А пливак з него знаменитий, часами проплине з кілька кільометрів і як би нїчого — ще би дальше плив. Між його пальцями є розпята скірка така, як у гуски або качки; а се, як відомо, дуже помагає до плаваня в водї. Кудаж він плине? От на тамтій кризї побачив він стадо тюленів, ну і хоче приплисти до них в гості. Самому чогось скучно. Пливе він скоро та осторожно — хоче, бачите, зробити їм несподїванку — то пірне під воду, то висуне лишень голову понад воду, щоби на хвилю відітхнути. Але тюленї таки помітили гостя, а знаючи добре чим така гостина кіньчить ся, почали втїкати, однї в полонку, другї з берега та в море. Медвідь обурив ся на таку негостинність, та й ну за ними в погоню. Але тюлені ще лїпші пливаки, чим медвідь; не зловить він їх в водї. Тодї береть ся "вуйко" на спосіб. Поринає і пливе під водою. Дурний тюлень дивить ся "вуйка" нема, ну славаж Тобі Боже,

певно втопив ся, то й не треба втікати — думає він собі і починає приставати. Аж тут нараз як щось не схопить його за ногу, як не впєть ся в тіло пазурами; а "вуйко" наздігнав тюленя і так кріпко пригорнув до своїх грудий, що тюлень лишень дух спустив. Та не все вдаєть ся вуйкови дістати тюленя так швидко. Польованє треває нераз дуже довго, але "вуйко" по більший части таки добиваєть ся своєї цїли.

Дуже часто живлять ся медведї молодими тюленями, а захоплюють їх без великої працї. В тій цїли вишукують вони снїгові печери, нори, в які самицї тюленя ховають своїх молодих. Коли "бурмило" знай де таке місце, розпорпує снїг і поволи, без труду витягає молодї і пожирає. При тім трафляєть ся нераз, що в той час прилїзе самиця, ну а медвідь, як відомо, і старими не гордить.

Так само штукою полює медвідь на рибу. Коли медвідь полює недалеко від устя якої ріки, що впадає до Ледового океану, то гонить рибу в устє і тут уже проковтує єї по кілька штук нараз.

Дуже небезпечним ворогом медведя є чоловік. Люди, що подорожують по ледянім царстві, полюють на білих медведів задля мяса і теплої скіри. Їх стріляють або проколюють списом. Зимою білий медвідь нераз і сам наражаєть ся на небезпеку. Бродячи по кригах і снїгових рівнинах, приближаєть ся нераз до зимової стоянки подорожних в надії, що найде там що, небудь до їдженя. Довша голодівка додає йому відваги; підкрадаєть ся до човнів, до зимовника і хапає все, що лишень підпаде йому під лапи та тїкає зараз де-не будь за лїд, щоби заспокоїти свій голод. Коли люди пабачать медведя, випускають на него цїлу сфору псів, а самі хапають за стрільби і пускають ся в погоню за звіром. Медвідь з початку уступає з честию. Але коли побачить, що утеча неможлива, пристає, підносить ся на задні лапи, злісно кричить, відгризуєть ся від псів та хапає їх зубами, або копає ногами. Коли-ж його зранить куля, розяруєть ся ще гір-

ше та зі злости і болю кидаєть ся на стрільця. От в такій хвилі білий медвідь дуже небезпечний. Один неосторожний крок — і стрілець може найти ся під медведем, а як він тоді пічне мняти та грзти, то пиши: пропало...

Коли медвідь дуже голодиний, то нападає на чоловіка навіть і тоді, як він навіть не думає його переслідувати. Нанзонови, про котрого я вже нераз згадував, лучила ся ра зтака пригода: Він і його товариш, Йоганзен, по довгій і утомленій їзді по ледянім полю, опинили ся в кінци над водою, через яку мусіли переплисти на каяках*), аби мож дістати ся на друге поле, яке лежало на другім боці каналу. В хвили, як вони приготовляли ся до відпливу, незамітно підійшов до них білий медвідь та заховав ся за ледяною скалою, "Коли Йоганзен — так оповідає Нанзен — непідозріваючи лиха, вернув ся і похилив ся, щоби підняти мотузок від саний, в тій хвили побачив звірюку, що причаїла ся за скалою. Поки він пізнав, що се за сотворінє, дістав такий сильний удар в ухо, що йому аж іскри посипали ся з очий і він упав горілиць на землю. Боронив ся, як міг, руками зловив звіра за горло і крикнув: "швидко стрільбу!" Я обернув ся і побачив медведя, який кинув ся на лежачого горілиць Йоганзена. Ледви діткнув ся я стрільби, що лежала при кермі на каяку, як каяк зчеховз у воду. Моя перша думка була: кинутися також у воду і видіставшися на каяк, звідтам стріляти; але я швидко зрозумів, що се небезпечно, тож напружив всі свої сили, щоби витягнути каяк на лід, а рівночасно старав ся схопити стрільбу, яка лежала на нім. Глянути позад себе не було часу, аж нараз почув я, як Йоганзен почав спокійно говорити: "Скорше, скорше стріляй, а то буде за пізно!" Ох, як я потерпав... Тичасом медвідь побачив пса і кинув ся на него. Швидше від блискавки схопив ся Йоганзен та відскочив на бік, а медвідь так

*)Каяк — мале човно, яке можна зложити на сани

Звірі ледяного царства.

Серед снігів білі медведї, а по правій руці на кризі купка моржів.

у дарив пса, що той аж заскавулїв. Йоганзен швидко підбіг до свого каяка, щоби вхопити свою стрільбу, яка там лежала... Накінець і менї удало ся досягнути кольбу стрільби. Не мож було тратити й хвилинки часу; медвідь забирав ся, кінчити рахунок з псом; але я впакував йому кулю в голову і він упав між нас мертвий. Йоганзен не потерпів майже нїчого, хиба те, що медвідь здер йому з лиця трохи болота, так що та часть білїла ся як чистїйша та ще й зранив його легко в руку . . .”

Не тільки голод додає відваги медведеви. Ще сьміливійшим буває він тодї, як йому приходить ся забезпечити своїх молодих медведят перед ворогом. З сего приводу оповідають подорожні богато цїкавих припадків. Ось одно таке оповіданє. Сфора псів напала на медведицю з її молодим. Мати пускала ся на втїкача до моря; але, коли почула жалісні крики молодого медведяти, що не могло її наздогонити, сейчас завернула — йому на поміч. Взяла його в свої лапи і почала оборонювати від псів. Алеж пси не переставали нападати. Їх було з двайцять штук і кинули ся на медведицю — одні з переду, другі з заду — та дерли її безпощадно. Змучена, покрита ранами медведиця все охоронювала хоробро свого малого медведика, успокоювала його й гладила. Та тут на поміч псам надбігли стрільцї з стрільбами. Роздало ся кілька вистрілів. Ранена медведиця упала на землю, але сейчас піднесла ся і кинула ся до медведяти. Бідна мати, зібравши всї свої сили, торкала свою дитину, цїлувала, гладила її, неначе хотїла додати їй відваги та піднести з місця і забрати з собою, але даром; єї дитина вже була мертва. Протверезївши однак, відкинула від себе псів і кинула ся на одного стрільця. Був би одержав добру научку, як би иньші стрільцї були не прийшли йому на поміч. Грянули вистріли з кількох стрільб і медведиця упала трупом недалеко своєї дитини...

V.

Моржі і тюленї.

В вітчинї білого медведя є одно звіря, з яким він неохотно вступає в бій, боячи ся, щоби сам не був побіджений. Сим звірем є — **морж** або **морс.**

Морж належить до звірят ссучих*). Самиця родить діти живими і кормить їх своїм молоком. Всею будовою свойого тїла приноровив ся морж до житя в водї. Його тїло — то груба колода; голова кругла, пика з переду приплескана і прикрашена густими щітиноватими вусами; з уст звисають два величезні кливаки, кождий довгий на півтора або дві стопи. Кливаки — страшна збруя у моржа; ними боронить ся він від ворогів.

Набережні скали, пливучі криги і самітні, пусті острівцї ледяного царства,—се улюблене місце пробуваня моржів. Тут відпочивають вони і гріють ся на сонцї; при тім старають ся все тримати ся громади, або цїлого стада. В кождім стадї є провідник — він є найбільшим, найсильнїйшим і найгрізнїйшим зі всїх моржів у стадї. Такий провідник доходить нераз до двох або й більше сяжнїв довжини. Він удержує порядок в стадї і стереже своїх товаришів в той час, як вони відпочивають. На случай небезпеки дає знак до утечі або до спільного нападу на ворога. При стрічі з неприятелем провідник бореть ся найхоробрійше зі всїх і до послїдних сил охороняє своїх товаришів зі стада.

Дикуни, що живуть ся на далекій північи Европи, Азиї і Америки, а також і подорожні, які відвідують ледяне царство, полюють на моржів і нищать їх в великім числї. Скіра, сало-тран, мясо, кров, клеваки, все

---

*) Ссучими звірятами називаємо такі, котрих молодї ссуть молоко своїх матери, як пр. пес, кіт, кінь, корова і т. д. — Пр. пер.

те має велику ціну для дикунів, через те й забивають вони моржів списами та гарпунами. Польованє на тих звірів не легке і не безпечне. Ранений морж кидаєть ся зі злостию на чоловіка, роздирає кливаками і ломить вимірену на него збрую. На земли він не такий страшний, тому, що тут дуже неповоротний; за те в воді стає дуже сьміливим. В воді він мов риба: знаменито плаває, поринає, кидаєть ся відважно на лодку, в якій сидять мисливі, хапає єї передними лапами та стараєть ся вивернути в воду своїх проклятих ворогів, або змагає до того, щоб своїми кливаками пробити дно лодки. Так поводять ся моржі одинцем; в товаристві других моржів вони ще з зухвалїйшою яростию переслїдують мисливих. Морякам нераз приходить ся тїкати перед стадом моржів і відбивати ся від них то стрільбами, то топорами ,то веслами або дручками. Бувало нераз так, що ціла армія моржів з кількох сот голов обступала зі всїх сторін човно, на якім находило ся з десять до двайцять моряків. Піднявши голови до гори, кидали ся моржі під командою свого провідника з риком на човно. Тїкати не було куда, — а то моржі розбили би човно на дрібні куски і пораненим морякам прийшло би ся потапати. Тому моряки ставали ладити ся на принятє неприятеля. Кождий хапав в руки, що попало, одні за сокири, другі за списи, иньші за гарпуни або і весла. Наставав страшний, розпучливий бій, бій на житє і смерть. Моржі, побачивши ранених товаришів і почувши їх крики з болю, не уступали, тільки зі ще більшою заїлостию кидали ся на човно. Здавало ся, що вже нїчо не уратує моряків, але ось смерть моржа-провідника увільнила їх з біди. Коли моржі стратять в бою провідника, тодї, звичайно, уступають з поля бою...

Богато очевидців оповідає, що самиці моржів є дуже привязані до своїх дїтий і що в хвилю поважної небезпеки охороняють їх з пожертвованєм свого власного житя. Для приміру наведу таке оповіда-

нє подорожного Геса: "Я — говорить Гес — забив маленького моржа, що відпочивав на березі моря в купі з цілим стадом старих моржів. В млї ока ціле стадо сховало ся під воду, та мати убитої дитини сейчас вернула і, не дивлячи ся на небезпеку, підійшла до неї. Видаючи жалібні стони, виповзла вона на беріг, біля самих моїх ніг, зближила ся до моєї жертви і почала попихати єї до води. Я пробував єї застрілити, а навіть поранив її шротом, але мимо того вона все таки найшла силу притиснути до своїх грудий дитину і скотити ся в море..."

На скільки небезпечні моржі, на стільки спокійні **тюлені.**

Як морж так само й тюлень буває на земли не зручний і неповоротний, за-то в воді він паном. Передні його ноги то весла, а задні то подвійний рибячий хвіст. І цілим своїм виглядом подобає тюлень на рибу. Коротка, густа шерсть покриває його скіру, під скірою — груба верства товщу-трану, який помагає йому легко удержувати ся на воді. Не согірше послугуєть ся він своїми ногами, як риби плотьми і тому плаває знаменито і по воді і під водою яких пять або й більше хвиль, а щоби не стратити повітря, окремою скіркою наче повікою закриває вуха й ніс. Свою поживу бере з води — там ловить риби, раки й слимаки. В воді пустує, бавить ся, а відпочивати виходить на беріг або ледяну кригу. На земли лежить супокійно, або пересуваєть ся з місця на місце, шукаючи для себе вигіднїйшого леговища. Сьмішно дивити ся на те, як він лазить по земли — прямо як калїка. Стогне, фиркає, помагає собі то передними, то задними ногами, то головою, але при тім потрафить видрапати ся на високу кригу і на стрімкий беріг, а трафить ся нагода — "то він не від того, щоби й побічи": піднесеть ся, напружить ся, зігнеть ся в двоє і скочить кілька разів, а потім знова скорчить ся увесь, набере сил і знов поскочить кілька разів. Та се вже не розривка, а правдива мука.

Особливо цікаві у тюленів родинні відносини. В пору женихання тюлені вилазять на довший час на беріг, а при тім кождий сильний і рослий самець забирає собі по кілька самиць.

Як відбуваєть ся се, оповідає анґлійський подорожний, Джоель Аллєн, який добре осьвідомлений з родинними порядками й звичаями у тюленів. Він розповідає ось таке:

При кінци мая або на початку червня усталюєть ся в ледянім царстві літна погода. В ту пору цілі товпи тюленів-самців виходять на беріг і вибирають собі відповідні леговища. Самиць нема, вони прийдуть аж пізнійше, за яких два або три тижні, коли вже самці приведуть все до порядку. Вони мусять передовсім виборoти собі місця; кождий самець хоче устроїти ся як найліпше, а головно, найблизше моря, щоби в час побачити самиці, вийти їм на стрічу і забрати їх під свою опіку. Самці, що появляють ся перші, забирають надбережну лінію. Кождий з них має своє місце, велике на яких десять пятнайцять квадратових стіп. Та се не штука заняти місце, треба ще вміти і мати силу його задержати. А се вже труднійше. За першою партиєю самців, які вже заняли місця на березї, появляєть ся друга, яка також хоче заняти місце з краю. Ось і розпочинаєть ся тепер розпучлива боротьба о місця. Сацї бють ся не на житє, а на смерть — довго, розпучливо, жорстоко. закинувши голову до гори, розтворивши пащу та видаючи боєві крики, суперники кидають ся один на другого, ревуть, свистять, корчать ся, надувають ся зі злоби і один другому завдає тяжкі удари зубами. Бій кінчить ся тим, що побідник займає перше місце, а побіджений усуваєть ся подальше. Та ледви тюлені по стрічи успокоїли ся, аж тут нова партія воїнів. Знова підносять ся боєві крики, знов завзята кровава боротьба. Вона повтаряєть ся так довго, поки більшість самців не займе відповідних місць. При тім де-котрі самцї проявляють продивну упертість і силу. "Я — говорить наш

подорожний — замітив одного старого самця, який зараз на початку заняв місце при воді; він вийшов витязем що найменьше з пятьдесяти або шістьдесяти розпучливих борб з ріжними тюленями, які завидували йому його місця, а коли скінчив ся час боїв, я побачив його покритого ранами, шрамами, обідраного й окровавленого, з вибитим оком, але хоробро обороняючого свою сїмю, яка складала ся з 15 — 20 самиць, що крутили ся на тім місци, яке він бажав був удержати з самого початку.

Наконець, біля берега показують ся самиці. Самцї, що стоять в першім рядї, ідуть їм на стрічу; спершу витають їх і примилюють ся до своїх будучих подруг, а опісля в доволї грубий спосіб і безцеремонно гонять їх на беріг. При тім кождий самець старає ся забрати в своє леговище як найбільше самиць. Самцї, які лежать висше, уважно слїдять за тим, що дїєть ся перед ними. Перворядний самець потребує лишень зївнути, то зараз з усїх боків злїтають ся сусїди і стараються ся перетягнути самиці в свої леговища. І знов починаєть ся очайдушна боротьба. Нещасну самицю поштуркують зі всїх боків, а бій кінчить ся звичайно тим, що найсильнїйший самець хапає її за гриву, як кітка котє, піднимає понад голову і переносить до себе... Такі переношуваня відбувають ся на кождім місци, які позанимали тюленї, так довго, поки більша часть самцїв не заведе собі сїмї.

Кождий самець в своїй сїмї — повновласний пан. З своїми жінками поводить ся він, як з невільницями; але треба йому віддати справедливість, що охороняє свою сїмю всїми своїми силами; не спить, не їсть, нї на хвилю не покидає посїлости і пильно слїдить за тим, щоби нїхто не поштуркував, не обсуджував його подруг. "Я—говорить Джоель Аллєн,—не раз пробував прогнати самця, тодї, як вони вже успокоєні заняли свої місця, але се менї не вдавало ся майже нїколи. Я кидав в них камінєм, кричав стукав, як лиш міг. Раз забаг я таки конче випробувати його хороб-

ріcть і підійшов близько до одного самця та почав обсипувати його з своєї дубельтівки гірчицею й піском. Не дивлячи ся анї на гук, анї на запах пороху, нї на біль, поведенє тюленя не змінило ся; він кидав ся; то на право то на лїво, лапав самиці, які по кождім вистрілї хотїли утїчи і наганяв їх на попередні місця. Потім витягнув ся, як був довгий, глядів менї просто в очи, а при тім немилосердно ревів і плював. Самиці його швидко порозбігали ся, але він не думав зречи ся своєї власти, та від часу до часу при помочи ско ку кидав ся в мою сторону, випльовував свою злість і назад вертав на своє місце. Не було можна зігнати його з того місця; він, як видно, твердо рішив ся задержати се місце при собі, або умерти"....

Не дивлячи ся на таку відвагу, тюлень мимо того є звірем спокійним і покірним, а в відношеню до чоловіка безборонним. Люди вбивають тюленів не тисячами, а десятками тисячів. Польованє на тюленів — се дуже звірське й варварське польованє, радше дика нелюдська різня та мордованє, чим справдїшне польованє. Мисливі кажуть, що на тюленів не варта тратити пороху і куль: вони забивають їх списами і довбеньками.

Дикі люди, що живуть в тих краях вічного снїгу й безмежної студени, убивають тюленів тому, що иньшої добичі їм не легко дістати. Вони кормлять ся їх мясом, товщу уживають на сьвітло і опал, а зі скір шиють собі одежу і будують шатра. Люди цивілїзованих країв торгують їх товщем і скірою.

Щоби мати понятє, кілько тюленів убивають люди що-річно, наведу такий факт: 1875 року привезло кілька торговельних кораблїв майже **сорок сім тисяч** тюленів. За товщ і за скіру тих тюленів взяли вони більше як **півтора мілїона корон.**

VI.

Иньші звірі ледяного царства.

Кождий, хто хоч трохи пробув в царстві ледів, розповідає, що там є дуже богато лисів. Однак ті лиси не подібні до тих, які живуть в наших краях. Вони передовсім меньші від наших, а до того й шерсть їх инакша. **В літі** має їх шерсть брунатну барву, або брудно-сїру, а **в зимі** є цїлком біла або синява.

Годї казати, що лисам живеть ся на півночи весело. В лїтї то ще якось їм іде, поживи є доста. Лїтом полюють вони на лємінчи (маленькі звірятка завбільшки доброї миши), заяцї і ріжні птицї; але зима, се для них — "великий піст". Птицї повідлїтали в теплї краї, лємінґи, позбиравши ся в громади, також повандрували на полудне, в надії, що найдуть там відповідну для себе поживу, заяцї також зникли; холодне царство — словом — опустїло. Бідні лиси — голодні, худїлі бігають по снїжних полях та ледяних краях, жалісно виють, збирають відпадки зі столу медведя, жадно вітрять в воздусї, заглядають в проруби, з яких час від часу висувають ся тюленї, але не відважують ся підійти близше, бо чують, що їм не рівняти ся з тюленями. Так тягнуть ся днї за днями, а поживи — як нема, так нема. З біди стають вони влїзливими і сьміливійшими. Підходять близько до кораблїв подорожних або до жилищ диких людий і стараються ся схопити все, що лиш вдасть ся: засоби поживи, звірячі скіри, одежу, обувє, упряж від саний і т. д.

'Псоти північних лисів — говорить один подорожний — перевисшають навіть хитрість малп; в наші житла підкрадали ся вони днем, ночию і крали мішки, чоботи, паньчохи — все, включно до ножів і палиць. Мясо з бочок вибирали вони так хитро, що ми навіть не догадували ся того. Коли лучало ся, що ми мусїли яку звірину патрошити на дворі, то лиси часто виривали з наших рук провізию, за що ми їх сейчас у-

бивали ножем. Де-би ми не сховали дичину, як-би ми не привалили се місце камінями, лиси все винайшли і спільними силами розвалювали наш сховок. Ми пробували класти мясо на стовпи, але хитрі звірята або підкопували їх з долу, або як коти, видрапували ся на них, досягали верха та зїдали всю поживу. В ночи, коли ми спали, лиси стягали з нас скіру звірят, якими вкривали ся, та шапки й рукавиці. Се остаточно так нам надоїло,, що ми в кінци постановили їх убивати, чим попало. Наставляли їм кусок волового мяса і коли вони прибігали до нас, забивали їх сокирою, яку держали готову в другій руці. Часом знова ставали біля вбитого тюленя та удавали, що не бачимо, як вони підходять а коли вони забирали ся до їди, ми убивали їх палками. За весь той час, як я там був, я сам своєю рукою убив їх не богато, лишень двіста штук.

Як вже висше сказано, полярний, се значить, північний лис має подвійну одежу: на літо — иньшу, а на зиму — иньшу. Зимове убранє є біле, як барва тих місць,, де йому приходить ся вести своє житє. Чи треба додавати, що **біле футро** віддає лисови велику при слугу? Бігаючи цілими днями по снїгу і поміж білими кригами, лис може стати ся непомітний в таких випадках, в яких йому сього потреба.

Припустім, що білий лис стараєть ся сховати ся перед мисливим, який його переслїдує. Лис потребує лишень простягнути ся на снїгу, або притулити ся денебудь до криги, а мисливий перейде на кілька кроків біля него і не запримітить його. Колиж сам лис побачить десь добич, то і тут помагає йому його біле футерко: на білім, біле трудно розпізнати: тому лис може не замітно підкрасти ся до своєї добичі і зловити еї.

На снїжних рівнинах північної Америки і Азиї живуть ще й другі звірята, яких барви кожі згоджують ся з барвою окруженя. Там можете побачити і стадо **білих куропатв,** або нечайно переляканого **білого за-**

яця; там живуть **білі сови, білі соколи і білі посьмітюхи.** Всї ті мешканцї зимних країв дуже користують ся своєю білоснїжною одежою; одні тому, щоби незамітно підкрасти ся до своєї добичі, а другі тому, щоби скрити ся перед ворогом. Ясно, що, коли барви, звірини є подібні до барви окруженя, тодї воно одні **охороняє,** а другим **помагає** до ловленя добичі; от тому така барва називаєть ся в науцї, **барвою охороняючою** або **спомагаючою...**

Та вертаймо до мешканців ледяного царства. В 1770 р. российський купець, Ляхов відкрив на північних берегах Сибіру громадку островів, які називав **Костистими островами.** Річ мала ся так: В земли тих островів, під снїгом і ледом, найдено множество костий якихось звірів. Тут були й кости ніг і величезні черепи, подібні до диких диків-бізонів і кістяні роги, такі як у носорогів і дивовижні зуби, які нагадують клеваки слонїв, лишень о много більші, чим у тих остатних. Все те наводило на думку, що там дуже давно, може бути много віків тому назад, жили такі чудні звірята, які подобали на слона, але були більші від него. З часом та думка показала ся зовсім правдивою, а се стало ся ось так:

В р. 1799 один тунґуський рибак, що занимав ся ловлею риб на березї Ледового океану, побачив, що біля устя ріки Лєни находить ся велика ледяна брила, яка своєю формою відріжнювала ся від других брил. Тунґуз оглянув пильно брилу і не найшовши нїчого надзвичайного, повернув назад до свого занятя. В два роки пізнїйше ловив він рибу знов в тім самім місци, біля тої дивовижної брили. Тепер замітив він, що з брили вистає якийсь кливак та спина якогось чудовища. Але й сим разом Тунґуз не приписував своїй нахідцї великого значіня. Минуло єще три роки. Рибак ще раз вернув ся до ледяної брили. Але її вже не було, лїд стопив ся, а на його місце лежав на земли величезний звір. Головою подобав

він на слона, але вона була дуже велика. З рота стирчали два величезні, до гори скручені кливаки, довгі на кілька метрів. Ціле тіло було покрите чорною щітиною і шерстию брунатної краски. На шиї красувала ся довга грива. Зьвір був — розумієть ся —

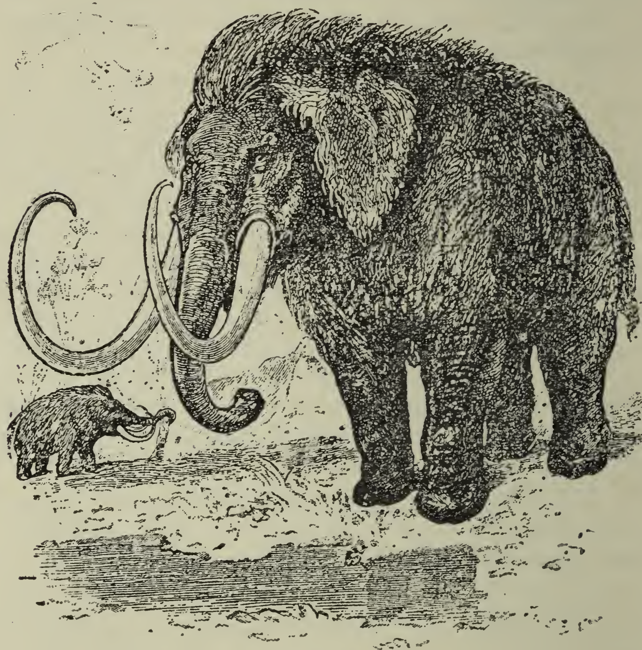

Мамут.

мертвий. Бог знає, кілько віків прийшло ся йому лежати під снігом; але він виглядав так, якби що йно передількома днями загинув; сніги і морози задержали його в свіжости до того часу. Се діяло ся в 1804 р., а два роки пізнїйше, один російський учений, який перебував тоді в Якутску, довідав ся від

тамошних мешканців, що при устю Лєни лежить якийсь невідомий доси звір, тож вибрав ся там, щоби подивити ся на него. Звір лежав на свойому місци, але був вже значно надпсований, мясо то попсувало ся на повітрю, то було пороздиране білими медведями й лисами, а скіра, шерсть і щітина місцями цілковито сповзли, впрочім скелєт (кістяк) був цілий і не нарушений. Кістяк сей повезли в Петербург, де він і досї стоїть в музею Академії наук. Сорок літ тому назад на берегах ріки Єнисею в Сибіри знова найшли другого такого мамута — так називаєть ся сей звір, що належить до ссавців і є близьким родичем слона*). Тепер нїгде в сьвіті нема вже живих мамутів, але як видно, був час, коли вони жили в тих краях, де тепер царює лиш сніг і нестерпні морози. Впрочім в царстві ледів і тепер живуть такі великани, в порівнаню з котрими мамут — нїчо. Маю тут на думцї китів...

VII.

Фрітйоф Нанзен.

Не легко обізнали ся люди з царством ледів. Багато труду, біди і мук мусіли витерпіти відважні подорожні, які пускали ся в невідомий строгий край, щоби його пізнати: одні з них пропали на віки в краю снїгів і нестерпної стужі; другі по довгих борбах, вертали щасливо назад та оповідали про все те, що бачили в царстві ледів. До числа тих щасливців, які в гараздї вернули домів, належить і славний на весь сьвіт, норвежський подорожний, Фрітйоф Нанзен. Він звидів найдальші країни ледяного цар-

*) Такого самого мамута знайшли в 1907 р. в Старуни біля Надвірної в Галичині, в копальни земного воску.

ства, був там, де ще жадна людська нога не станула і вернув назад. Про него й хочу тут де-що розповісти.

На північи Европи є великий півостров, що зветь ся Скандинавія. На тім півострові є дві держави — Швеция й Норвеґія. Норвежці, се народ славний здавна зі своеї відваги і неустрашимости в мореплавстві. Нанзен ще більше підніс ту славу. Ще в ранній молодости відбув він подорож по Ледовім Океані на торговельнім човні, а в 1888 році, коли мав 24 літ, вибрав ся на остров Ґренляндию і більшу часть того острова перейшов на снігових лижвах*). Любов до подорожи що-раз більше розпалювала ся в його грудях. Думка, щоб дістати ся на далеку північ — там, де ще ні один чоловік не то що не станув ногою, але навіть і оком не зиркнув, прямо переслїдувала його. Але в який спосіб дістати ся на північний бігун, в сам осередок царства ледів та роздерти перед людськими очима ту занавісу, яка його залягає? Як там дістати ся? Шляхи невідомі. Всї подорожні, що хотіли дістати ся на бігун, потерпіли невдачу і не пройшовши й половини дороги, мусїли завертати назад, а хто був сьміливий, хто конче хотів збагнути тайну ледяного царства, той . . . погибав без вісти. Леди, безконечні, непобідимі леди — ось головна перешкода для тих, хто хотів дійти до бігуна. Як перемочи ті леди? Як бороти ся з ними? Чи-ж се не божевілє йти на певну смерть? Все те дуже добре знав Нанзен; все те передумав він з тисячу разів, але мимо того не покинув своеї думки. Міркував він собі цілком особливо як лишень міг рахувати Нанзен, знаменитий знаток Ледового океану.

---

* Снігові лижви "скі" — се довгі санки, які люди привязують собі під черевики та сунуть ними по снігах, підпираючи ся при тім державелом.

Нанзен знав, що до східних берегів Ґренляндиї припливали нераз цілі пнї й поодинокі галузи шпильвих дерев, які ростуть на Сибірі. Він питав ся, яким способом дістають ся ті пнї до берегів Ґренляндиї?

Фрітйоф Нанзен.

Нанзен міркував собі так: великі сибірські ріки, як Єнїсей і Лєна, приносили на своїх филях дерево з внутра краю на Ледовий океан. Тут натрафляли ті

пні на криги, а вони пливучи по океані,, приносили їх до берегів Ґренляндиї. З того вивів Нанзен такий висновок, що вода в Ледовім океані, почавши від Ново-Сибірських островів пливе широкою струєю на північ, потім, по всякій віроятности перепливає бігун і дставши ся так на другий бік земської кулї, плине знов на полудне — до берегів Ґренляндиї. Одна обставина ще більше додала Нанзенови віри в се припущенє його. Ось в 1881 р. в Ледовім океанї далеко на півночи пішов на дно корабель "Жанета", а в три роки пізнїйше, найшли усякі предмети з того корабля біля берегів Ґренляндиї. "Жанета" пішла на дно між ледами, що лежали на північ Ново-Сибірських островів. Знова можно було спитати ся, як дістали ся ті предмети до берегів Ґренляндиї? Нанзен і тут відповів собі, що вони приплили так само, як пнї сибірських дерев.

І так по думцї Нанзена, в **Ледовім океанї, денебудь між бігуном, а Землею Франц Йосифа** (так називаєть ся один остров на Ледовім океанї, відкритий австрійським дослїдником ледяних країв, В. Паєром), **перепливає струя, яка починаєть ся при сибірських берегах і доходить до східного берега Ґренляндиї.** Говорячи иньшими словами, треба припустити, що леди, які повстають біля сибірських берегів, пливуть, на північ, перепливають недалеко від бігуна — а може і через самий бігун — завертають на полудне і приходять до берегів Ґренляндиї. От тими-то ледами думав покористувати ся Нанзен. "Другі подорожні — говорив він— бороли ся з ледами; леди не пускали їх вперед, а я возьму пливучий лїд собі за помічника. Заплину кораблем на те місце Ледового океану, де починаєть ся морська струя, що плине на північ; там застрягне мій корабель в ледах та разом з ними поплине з початку в сторону бігуна а потім в сторону Ґренляндиї; з від-

там вже не трудно буде менї вернути ся назад до Норвеґії".

Коли Нанзен подав до публичної відомости, що хоче їхати до північного бігуна і подрібно описав свій плян, більша часть учених і бувалих подорожних віднесла ся до того недовірчиво. Одні насьміхали ся з Нанзена і називали його пустою головою, або просто "безумцем", другі тревожно і недовірчиво похитували головами. Але знаменитий подорожний рішив ся, щоб там не було, таки поставити на своїм і діпняти задуманої цїли. Потреба було лишень гроший, багато гроший, щоби збудувати корабель і заосмотрити його на довгу та небезпечну плавбу. Гроші, як і треба було надїяти ся, знайшли ся. Тодїшний король Швециї й Норвеґії, Оскар II. уважав за відповідне піддержати плян Нанзена. Підпомогли його й деякі научні товариства і де-хто з приватних людий. Швидко зібрано більше як пятьсот тисяч корон і Нанзен почав поволи лагодити ся в дорогу. Першим дїлом його було збудувати відповідний корабель. Найлїпші майстри Норвеґії взяли ся за се дїло. Пароплав збудовано з сильного дубового дерева, в серединї стїни вибито корком, повстию (фільцом) і кількома верствами цирати — все те на те, щоби в нїм було тепло. Сама форма корабля була так зроблена, щоби в разї потреби міг він, як той угор вислизнути ся з занадто сильних обіймів леду. Наконець корабель був готовий. Його охрестили іменем "Фрам", що значить по нашому "Вперед!" Тепер треба було заняти ся всїм, чого було треба до довгого пливаня та треба було найти товаришів. Охотників знайшло ся дуже багато, та Нанзен вибрав собі всего дванайцять люда. Всї вони були Норвежцями — народ здоровий, енерґічний, підприємчивий. Один з поміж них, Свердруп був старим при-

ятелем Нанзена; з ним відбув вже був Нанзен свою подорож по Ґреляндиї. Почали ся послїдні приготовленя. На "Фрам" звезено домашні прибори, всякі господарські знаряди, харчові припаси, теплу одежу, збрую, сокири, пили, малі човна, слюсарські й ковальські інструменти а також книжки і всякі можливі інструменти для наукових дослїдів і занять. Все було готово. Настав день відїзду.

"Се було в 1893 р. в день Івана Купала — так починає Нанзен своє оповіданє. — Ми мусїли невідклично виїхати, і пращали ся з своїми рідними. На дворі було хмарно і мрачно. Двері замкнули ся за мною і я вийшовши з дому, пустив ся через сад в напрямі морського берега, де очікувало на мене мале човно з "Фрама". Я покидав все, що було менї дороге на сїм сьвітї. Що очікує мене? Кілько лїт мине, поки я зможу назад вернути ся. Щоби я не дав в ту хвилю тепер, коби лишень можна було не їхати! Там на горі сидїла в вікнї маленька моя донечка і плакала, закривши лице долонями. Щаслива дитино! Ти ще не знаєш, що то житє, як воно дивно уложене і змінчиве.

Нетерпеливо стоїть "Фрам" в заливі, шипить і жде знаку, щоби зняти ся з місця. Палуба його повна гостий, які прийшли сказати своє послїдне "пращай" Ось вони вже й сходять з корабля . . . Котвицю піднято. . . "Фрам" переходить поволи в рух і описує кружало по заливі. Набережні улиці і площі чорні від безчисленної товпи народу. Над їх головами мигтять в повітрю хусточки, капелюхи . . ."

Всї кричать "ура", всї бажають Нанзенови і його товаришам, щасливої дороги та здорового повороту. І "Фрам" поплив здовж північних берегів Норвеґії. По дорозї приставав він в деяких заливах і всюда місцеве населенє уладжувало Нанзенови і його товаришам сьвяточні овациї. Музика греміла, гудїли

арматні вистріли та розливали ся пращальні пісні, а "Фрам" відпливає все дальше і дальше. 18. липня він покинув Верде. Тут в послїдне попращали ся наші подоржні з своєю вітчиною. Се була тяжка, болюча хвиля. Але. . . взявшись за діло — не говори вже, що не хочеш . . .

VIII.

Дві зими серед ледів.

На вітвертім морю плив "Фрам" в напрямі острова "Новая Земля". Нараз налягла густа мрака. Вона тривала кілька діб. Коли мрака упала, увиділи подорожні величезні ледяні криги. Се занепокоїло їх: вони не сподївали ся так швидко зустріти ся з ледами. Та не було в чім вибирати; прийшло ся випробувати силу і звинність "Фрама". На палубі було чути слова команди капітана: "Держи на право! . . . Держись на лїво! . . .Прямуй просто! . . . В лїво! . ." "Фрам" наче змія, звивав ся поміж кригами, вертїв ся і прочищував дорогу, а де лїд не так легко хотїв уступити, "Фрам" налїтав на него стрілою, розбивав криги, розрізував їх носом і гордо плив далї. Швидко причалив він до российського берега, біля осади Хабарово. Тут чекали, призначені для Нанзена, пси Самоїдів, які він хотїв взяти з собою на случай, як би йому прийшло ся покидати корабель і на санях їхати на північ. Псів було 34 штук. Всї вони були расові, сильні, одні з довгою, білою, як снїг шерстию, другі короткошерсті з вигляду подібні до величезних лисів. Забравши псів, "Фрам" знов пустив ся в дальшу путь. Він майже весь час держав ся біля берега, тому, бо подальше повне море було покрите безконечними ледами. Так минув липень і серпень. На початку вересня "Фрам" оплинув півостров Таймир і прямував до Ново-Сибірських островів.

В перші дни плаваня біля тих островів море було вільне від леду і наші подорожні почували себе ду-

же вдоволеними. “Тепло . . . звізди . . . можна подумати, що находиш ся на полудни!” Так писав в своїм дневнику Нанзен дня 19. вересня, але на другий день писав вже цілком що иньшого: “Всї мрії розвіяли ся! Як раз в той час, коли я рано в 11. годинї си-

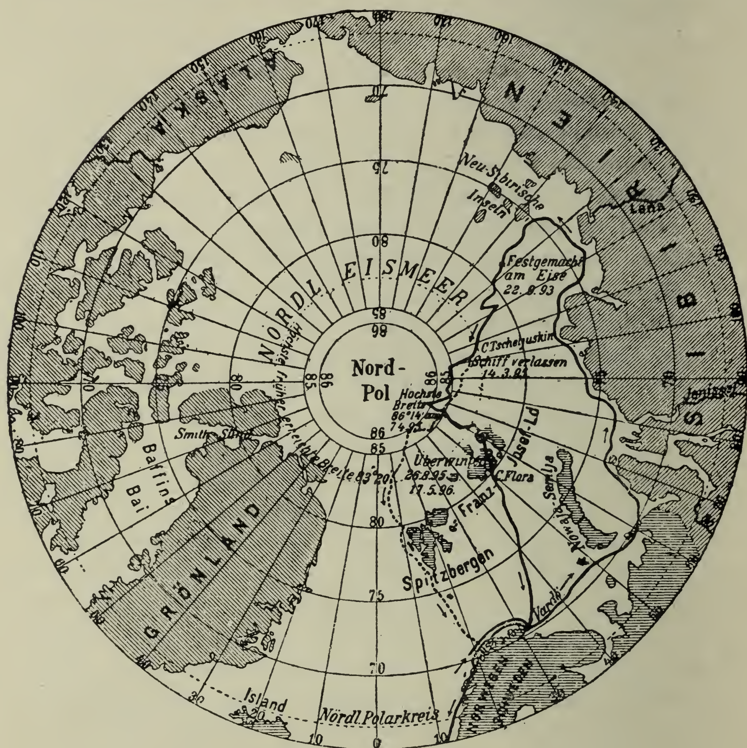

Нанзенова дорога.

(Напрямок дороги “Фрама” показує чорна лінія, що починаєть ся від місцевости Верде.)

дів у себе в каютї і роздумував, почув я нараз сильний удар і сейчас вискочив на палубу. Перед нами на далекім просторі лежав та сьвітив ся в мраці збитий

лїд". Здавало ся, що вся та маса леду повстала в млї ока.

Знов лїд! І то вже на довгі місяцї. Днї ставали все коротші й коротші. Наступала томляча, зимова ніч. Мороз кріпшав, лїд наростав, падав густий сніг. Треба було думати про перезимоване. "Фрам" заняв найвигіднійшу позицію посеред ледів, яку лишень міг. Швидко обросли його леди зі всїх боків. Він стояв твердо, наче вмурсваний. Подорожні розібрали парову машину, поставили на палубі вітрак, щоби мож було при помочи вітру сьвітити електрикою, уладили столярню і кузню, убрали по зимовому свої каюти*) і зажили роботящим житєм, очікуючи щасливійших днїв, коли їм знова прийдеть ся плисти по морю відкритому, вільному від ледів. Роботи було доволї. Один працював в кузни, другий в столярни, третий пильнував вітрака, четвертий був занятий в кухни, приготовляючи для своїх товаришів снїдання, обіди та вечері. Багато часу йшло на ріжні наукові працї. Сам Нанзен, капітан Свердруп, лїкар Блєсін, Ганзен, та й всї другі товариші проводили нераз цїлї години на наукових дослїдах. Вони міряли грубість леду і глубину моря, яка місцями доходила до 4,000 метрів, ловили ріжні звірята і придивляли ся до способу їх житя, слїдили за небесними тїлами, збирали рідкі роди каміня й ростин, слїдили за тим, в яку сторону тече вода під ледом, куда і звідки віють вітри, якої вони сили і скорости, як повстають мраки і облаки, як творить ся і наростає лїд, якої величини бувають ледяні гори і т. д. Так ішли днї за днями, тихо, супокійно, одноманїтно. А "Фрам", відданий на волю криг і вітрів, то посував ся поволи на північ, то повертав троха назад. З початку Нанзен і всї його товариші не могли рішити, чи оправда-

*) Комнати на кораблі.

ний був їх рахунок, чи ні. Але швидко стало для всіх ясним, що "Фрам" в самій річи пливе разом з ледом на північ; правда, порушаєть ся він страшно тихо, неправильно, завертає то на право, то на ліво, то назад, але все таки йде вперед. Не даром-же його назвали "Фрамом". І яке то вдоволенє йти до задуманої цїли без особистих трудів, не зазнаючи нї біди, нї нужди! А яка тяжка була дорога других таких самих сьмільчаків, які стреміли до бігуна. Вони терпіли морози, слабували на шкорбут*), голодували не знали нї відпочинку, нї забави. Коли Нанзен все те згадував, йому самому ставало стидно. І в самій річи Він і його товариші мали на "Фрамі" всякі можливі вигоди і розривки. Харчів мали подостатком; поміщенє вигідне, тепле. Всї були здорові й веселі. Напрацювавши ся доволї, сходили ся до одної великої комнати, читали книжки, оглядали образки, розмовляли, оповідали собі забавні пригоди, грали на фісгармонії, сьпівали, грали в карти, стріляли до цїли, робили перегони, видавали часопись. Навіть не хочеть ся вірити, щоби можна жити так на далекій півночи, в цартсві ледів, посеред завійних снїгів, при сильних тріскучих морозах, які нераз доходили до —50 степенів. Час від часу робили наші подорожні прогульки по леді, полювали на лисів і білих медведів, любували ся красою природи, — небом, звіздами, північним сяєвом. "Неначе величезна копула, простираєть ся небо, синє на верха, понизше зеленкувате, а ще низше лилейно-фіялкове. Понад ледовою рівниною простягаєть ся темна тїнь. На синім зводї іскрять ся спокійно, як все, зорі наче приятелї,

*) Шкорбут — страшна пошесть, на яку западають люди особливо на півночи від голоду й поганого харчу. Від сеї слабости чоловік живцем гниє, починаючи від устної ями.

що не зміняють ся ніколи. На полудневій стороні видно великий червоно-золотистий місяць, обведений золотим облаком і маленькі хмарочки, озолочені берегами, що пливуть по синім, небеснім океані"...

Одна лишень річ непокоїть подорожних. Деколи лїд з такою силою натискає на "Фрама", що спокійна хата подорожних готова не видержати так величезного напору, здаєть ся, що вона розтріскаєть ся, поломить ся і на віки западе в морську безодню. Але... ні! "Фрам" сильний: він видержить, він побідить в борбі з ледами! Так думає Нанзен, так думають і всї його товариші. А все таки часами буває страшно! "Коли починаєть ся сильний натиск леду, — говорить Нанзен — то здаєть ся, що нема нїчого на поверхни землї, що могло би не подати ся під тим напором, щоби не ворохнуло ся, не задрожало. З початку чути шум, подібний до грохоту, неначе де в далї великої пустинї земля затрясла ся; грохіт приходить все близше і близше і безмовний ледовий сьвіт промавляє громом; велитнї природи збудили ся до борби. Лїд тріскає вів сїх напрямах, починає піднимати ся в гору . . . ще хвилька і видець стоїть посеред страшної битви. Все реве і тріщить кругом і чуєш, як дрожить і тремтить лїд під ногами, повітрє наповнене страшними звуками. В пів сумерку можна пізнати, як піднимають ся величезні брили, що підступають все близше і близше. Можна видїти, як криги, завгрубшки на півтора або і два метри, ломлять ся; підскакують одна на другу, неначе мячі. Цїлий сей рух приближуєть ся, так, що видець повинен тїкати, коли не хоче, щоби по нїм слїд загинув... Гремить і грохоче зі всїх сторін, неначе летить величезний водопад; тріск і грохіт роздають ся, що хвиля так сильно, що заглушили би і арматні вистріли. Та ось все кругом починає стихати, грохіт слабне і

мало-по-мало десь губить ся в віддали". Ось вам опис явища, яке дуже часто лучаєть ся в ледянім царстві. Нанзен дуже жалував, що не взяв з собою

"Фрам" між кригами.

фоноґрафу, щоби схопити ті звуки і принести їх в осьвічені краї.

З початку, поки-ще наші подорожні не привикли до того явища, вони дуже бояли ся за "Фрама", та потім вже перестали лякати ся ледів. Подивіть ся, як супокійно описує Наназен, боротьбу "Фрама" з ледом. "Лід неспокійний — пише він, — в часї дня повторив ся його напір. Він починаєть ся тихим треском і якимсь дивним стоном в стінах корабля. Потім звуки ростуть; але все чути якийсь заводячий та стогнучий тон, то знов щось починає гуркотїти і скрипіти, потім щось затріщить і корабель починає піднимати ся. Шум росте все більше і більше, корабель дрожить, трясеть ся, підскакує або поволи підносить ся в гору. О, як приємно сидїти і слухати сей шум і в той час почувати, що наш "Фрам" сильний, та що багато иньших кораблїв криги були би вже давно роздавили. Лїд тисне на стіни корабля, криги ломлять ся, перевертають ся, роздроблюють ся під тяжким непереможеним напорам, а ми лежимо, як в ліжку. Ось шум починає стихати, корабель знова опускаєть ся в своє попередне ложе і знова настає тишина".

Минула зима. Настало лїто. "Фрам" скинув з себе ледяний панцир. Сонце ярко сьвітило на небі. Лїд місцями стопив ся, але море все ще не було свобідне. Все йшло, як перед тим. Жадних особливих випадків не було. Час минав одноманїтно, скучно. "Фрам" поволи посував ся з ледом дальше. Се був вже 1894 рік. Нанзен і його товариші скучали від бездїльности. Їм хотїло ся борби, хотїло ся, щоби чим скорше дістати ся до задуманої цїли. Але леди — прокляті, немилосердні леди — не пускали в дорогу. Прийшла і друга осінь, а за нею й друга зима. Але вони не принесли для подорожних нїчого нового. Ті самі клопоти, ті самі занятя, ті самі картини природи. Хотьби яке нещастє, небезпека, або що! "Вести житє, повне

борби, легко — говорив він — але тут нема ані бурі, ані боротьби. Я хочу боротьби, я хочу розвинути свої сили і промостити собі дорогу в перед. Отсе житє. Але що мені з сили, коли нема до чого примінити її. Ми посуваємо ся то в перед, то на зад, а тепер вже два місяці стоїмо на однім місци". Посоловіли й товариші Нанзена. Все, що було інтересного, вони вже переповіли один другому; все, про що хотїли говорити, перебалакано. Кождий мовчав і понуро робив своє діло. Не чути було вже шутливих оповідань, веселих розмов, ані суперечок. У кождого на умі лишень одна думка: чи довго ще прийдеть ся їм сидїти в ледах і чекати, поки "Фрамови" несхочеть ся приплисти до бігуна? Та й надія на пливучий лїд не така-то велика! Каждого дня стає яснїйше, що "Фрам" іде не прямо на бігун, а завертає від него него на лїво, на захід. Чи Нанзен часом не помилив ся? Так він не збагнув всеї правди! В Ледовім океанї справдї пливе струя від Ново-Сибірських островів на північ. Але вона, очевидно, не плине через бігун і навіть не так близько него, а досить на полудне. Ось чому "Фрам" завертав все на лїво. Правда, він зайшов в царство ледів так далеко, як ще не вдало ся зайти нї одному кораблеви, але до бігуна йому, як видно, не дістати ся. Що-ж робити? — думав Нанзен. Зречи ся всїх живлених мрій? Вертати назад, не зробивши того, що хотїв зробити? Нї, сему не буде. І в голові Нанзена повстає нова думка.

Якось (28 серпня 1894 р.) зайшов був до Нанзена Петерзен — він повнив на корабли службу кухаря — і поговоривши з ним в якійсь справі, додав, що тої ночи снив ся йому дивний сон. Який? — спитав його Нанзен.

Річ мала ся так — відповів Петерзен. — Я видїв в снї, що Нанзен з чотирома людьми вибираєть ся пішки по ледї до бігуна. Тодї став я просити, щоби

і мене взяли. Та ви сказали, що вам до тої подорожи не треба жадного кухаря. Менї се видало ся дуже страшним: їсти в тій подорожи ви таки будете хотїли. Менї здавало ся, що ви розпорядили, аби корабель стрінув вас на другім місци; в кождім разї ви не хотїли вертати ся сюди і думали піти в якесь иньше місце. Дивно, чого тільки лоловік в снї не побачить!
—Може бути, ваш сон, Петерзен, се не зовсїм нїсенїтниця; дуже можливе, що ми виберемо ся в ту дор ··у; але коли воно так станеть ся, то певно вже не вернемо до “Фрама”.

Так відповів Нанзен і дїйсно рішив ся покинути “Фрам” та піти з ким небудь з товаришів до бігуна; минуло однак майже сїм місяців від тої розмови, поки Нанзен виконав свій намір. Він не раз і не два довго нараджував ся з своїм другом Свердупом, поважно, обдумував свій новий плян і постепенно приготовлював ся до небезпечної подорожі.

Намір Нанзена був такий: “Фрам” був віддалений від бігуна о 700 кільометрів. Коли-би на день пройти 15 км., то цїла дорога тревала би 50 днїв. Так само 50 днїв вистарчить, щоби прийти на остров Шпіцберґен або землю Франц-Йосифа. З тих островів вже не важко буде дістати ся до дому чи то на торговельнім чи рибацькім кораблі. Треба взяти з собою легкі сани, такі-ж човна, небогато клунків — теплу одежу, харчів на 100 днїв, стрільби і необхідні наукові прилади. Не треба також дуже журити ся про харчі на поворот; на островах лїтом живе чимало птиць, лисів і медведів — ними можна буде прохарчувати ся. Чи добре думав Нанзен, чи нї — побачимо се опісля. Та для Нанзена і його товаришів ті рахунки видавали ся дуже влучними і тому порішено, що коли настане весна, Нанзен покине “Фрам” і піде до бігуна. За товариша вибрав собі Йоганзена,

наймолодшого зі всіх товаришів, який мав всего 28 літ, але відзначав ся добрим здоровлєм, відвагою і веселою, товариською вдачою. Настав місяць марець 1895 р. Нанзен і Йоганзен стали збирати ся в дорогу. До саний запрягли псів (28 штук), а на сани зложили каяки (лодки) і решта потрібних річий; се все важило разом 500 кґ. Подорожні вбрали ся в легку, але теплу шерстяну одежу. Все було готове. Настала пора рушати в дорогу . . .

IX.

Пішки до північного бігуна.

Ранком 14. марта Нанзен і Йоганзен попращали ся з товаришами. Розлука була тяжка. Хто знає, що жде сьміливих подорожних? Була хвиля, коли Нанзенови прийшло на думку: чи не вернути-би назад? Він добре знав, що багато часу мине, нім вони знов побачать ся з товаришами . . . Та питанє й те, чи прийдеть ся їм взагалї коли небудь зустрінути ся. Бог знає!

Перед піхотинцями лежала величезна ледова рівнина. Місцями тягнув ся лід, наче поділений на неправильні грядки. Лучало ся і то дуже часто, що санки перевертали ся і тоді з великою бідою треба було їх знова підносити. Минуло кілька днів. Дорога ставала все труднійша. До вечера подорожні були так змучені, що ледви ноги волікли. Змагав їх сон. Нераз засипляв Нанзен з умученя в дорозї. Голова клонила ся на груди, але пошпотавшись, він знова пробуджував ся та поволи волік ся далї. Найприємнійшим часом для подорожних був час відпочинку. Тодї складали вони сани де небудь за ледяним горбком і

розпрягали псів. Йогензен кормив їх, а тим часом Нанзен розбирах шатро і брав ся до притовленя вечері. Нім вечера зварила ся, подорожні залїзли в мішки, зроблені з оленячих скір, в яких спали, і старали ся трохи загріти ся. "Коли ми вечером — говорить Нанзен — лежали в своїх спальних мішках, то убранє наше починало розмерзати ся і на се тратило ся велику скількість нашої теплоти. Ми притулювали ся один до другого, як можна найблизше і так лежали з півтора години, дзвенькаючи зубами, поки в нашім тїлї не появила ся знова теплота. На конець наша одежа ставала мокрою і податливою; ранком, як ми лишень вилїзли з мішків, вона знов замерзла і твердла. Ох! як тяжко було привикати ходити в таких ледяних панцирах.....

"Так мерзли ми, дрожачи з студени в своїх мішках і чекали, коли буде готова вечера. Я був кухарем і тому мусїв пильнувати, коли вечера зварить ся. Наконець вечера була готова: вона все смакувала нам знаменито: се були найприємнїйші хвилї в нашім житю і ми думали про них цїлий день. Але нераз були ми так утомлені, що засипляли, підносячи ложку до уст. Руки безсильно опускали ся, а страва, яка була в ложцї, виливала ся на мішок. По їдї старали ся ми, як можна найлучше, засунути ся в свої спальні мішки, найблизше притулити ся один до другого і як мож найщільнїйше закрити мішок над головою спорядженим до того накривалом та віддати ся в обойми сну праведних. Але навіть в снї продовжали ми свою подорож на північ, мучили ся санками й кричали на псів! Дуже часто чув я, як Йоганзе через сон лаяв і кричав на псів: "Чи будеш вже раз бічи, чи нї, ти чорте? Тпр тпрр — ви чортівське насїнє! А чорти б вас побрали разом з вашими санками!".... поки і я сам твердо не заснув.

Днї йшли за днями приносили нашим подорож-

ним все нові муки і терпіня. Місцями дорога була рівна. Тоді й сани ішли вільно і наші подорожні не мучили ся так своїм ходом на сніжних лижвах. Але по більшій части лїд був нерівний і горбоватий. Нераз заступали дорогу великі ледяні горби, глубокі провалини, канали й полонки*). Пси ставали, жалібно вили і не в силах були тягнути свій тягар. Тоді треба було їх розпрячи і самим на руках переносити і сани і каяки і всі річи. При тім Нанзенови і Йоганзенови нераз приходило ся упасти та скалїчити ся або скупати ся в ріці. І все те на дуже сильнім морозї. Не раз висїло їх житє на волоску. Але вони не тратили сили духа і по геройськи перенесли всї муки.

Настав цьвітень. Минуло двайцять пять днїв, як наші подорожні покинули "Фрам", а однак не богато зробили дороги. Лїд ставав в одно чим раз гіршим. Як лиш далеко засягнеш оком, всюди безгранична, ледяна пустиня, всюди ті самі холодні хребти, канали, провалини й полонки. Чи швидко буде конець мукам? Ніде не видно суші. Засоби все зменьшують ся. "Ні! чи йти далї?... а має се якийсь змисл? — думає Нанзен. Тратимо дорогоцінний час і нїчого не осягнемо.

Постановили вертати ся назад. Соромно, дуже соромно вертати з половини дороги. Доси прийшли 300 кільометрів, а лишало ся 400. Ну, зі сто а може й двіста, поти, поки стане лїта, а потім що? Одна гибіль — загинуть без вісти. Поки ще лїто, треба оглядати ся за землею, за сушею, щоби там перезимувати. І ось 8. цьвітня 1895 року почали вони вертати ся з місця, яке було віддалене всего о 55 миль від бігуна. Страшна була дорога до бігуна, та ще страшнїйший поворот.

*) Канали і полонки се місця незамрзлі, які треба було або обходити або перепливати на каяках.

Ось і завернули. З початку йшло все досить добре. Та тут вийшло нове лихо: не стало поживи для псів. Треба було що дня убити якого пса, щоби ним нагодувати хоч трохи иньших. Се було дуже неприятне, але конечне. Бідні звірята! Скільки мук і труду витерпіли вони в часі дороги і як щиро працювали на своїх панів. А тепер в нагороду — смерть! Тяжко було нашим подорожним вбивати своїх найвірнійших слуг, але инакше годі було поступити: треба було чим небудь хоч решту удержати. На початку мая було псів всего 16 штук. Се значно спинювало дорогу. А тут, як на нещастє, наші подорожні збили ся з дороги. Вони йшли на полудне, а криги несли їх кудись на захід. З настанєм літа на лижвах вже годі було йти. На леді почали появляти ся чим раз більші полонки, чим раз ширші канали, які треба було або обходити або перепливати на каяках, а на одно або друге треба було тратити богато часу. Словом, се не була подорож а справдішна мука. Промоклі до нитки, продреглі й знеможені проходили вони до стоянки, як не будь заспокоїти свій голод, розбивали шатро, влізали в мішки і засипляли. Але що то був за сон?! Неспокійний, повний страшних мар.

Час не стоїть. Чи погода, чи не погода, а наші подорожні все йшли в перед. Настали "Зелені свята". "Зелені свята" з одушевленєм говорить Нанзен—яке приманчиве се слово. Та прикро думати, як згадаєш, що мусимо сидіти тут посеред леду та снігу, тоді як там в дома так гарно. Чи може нам полекшає, коли згадаємо, що там за нами тужать? Сегодня моя донечка піде до бабці на обід; можливо, що як раз в ту хвилю, вбирають її в нову суконку. Але прийде зда-

---

*) Шлях, який відбув Нанзе пішки, зазначено на карті його дороги випунктованою лінією.

єть ся, час, що і буду разом з ними, але коли? Та пора брати ся до роботи, тоді буде все гаразд...”

І вони дійсно взяли ся до роботи. Треба було впорядкувати каяки, на яких Йоганзен і Нанзен мали плисти, як дібють ся моря вільного від леду. Однак довго прийшло ся їм ждати, нїй могли послугувати ся каяками. Доперва 7. серпня побачиле вільне море. Гура! радісно скрикнули змучені подорожні. Подальше можна було замітити ряд гір, з яких спускали ся в море ледівники. Се була земля, давно очікувана земля. Але що ся земля приносить подорожним, закиненим в невідому країну? Щастє! Швидкий поворот до вітчини? Чи може нові пригоди й муки?...

Каяки, ті маленькі човники зі скір, ті лупини із оріха, пущено на море. Псів вже не було, треба було і двох послідних убити. На човна переложено річи і санки і Нанзен та Йоганзен пустили ся по морських филях в напрямі невідомого острова. Але швидко перетяв їм дорогу лїд. Треба було витягнути каяки з води, поскладати їх на санки і самим далї тягнути. Потім знов треба було плисти на каяках. Так перевели вони два тижнї. То пливучи, то тягнучи сани, вони все йшли на полудне в напрямі острова.

Був конець серпня. Нанзен і Йоганзен находили ся на суші. Кругом розтягали ся снїгові поля і ледом покриті гори. Наставала осінь. Небезпечно було йти дальше. А нуж в дорозї на морю заскочить їх зимова ніч. Що тодї робити? Ліпше остати ся тутка, перезимувати, а потім — подивимо ся, що пішле доля. Так рішили Нанзен і Йоганзен та стали готовити ся до зимованя на невідомій земли. Харч, який вони забрали з собою з “Фрама” минув ся давно вже. В послїднї часи вони живили ся спольованими моржами і птицями. Тепер треба було пристарати ся засобів на зиму і будувати яку небудь хату, більш вигідну і затишну як шатро.

"Ми — сповідає Нанзен — взяли ся до будови хати; вибрали під ню дуже добре місце і що дня ходили працювати там, як справдішні робітники, держучи в одній руці ведро з водою а в другій збрую. Ми ломили камінє. як могли,зносили їх і складали в одно місце, винимали землю і будували стїни. Знарядів в нас було мало, тож передовсїм треба було все робити власними руками. З санок зробили ми джаґани, якими підважували примерзле камінє. З костий моржа зробили лопату а з кливака рискаль. Розумієть ся, що ті знаряди були гірші, як не добрі, та при терпеливости і ними можна було щось зробити, тож звільна піднимали ся стїни з каміня й моху... Тепер треба було поставити дах, але се вже не було так легко. Одинокий материял, яким ми могли розпоряджувати, були скіри з моржа і кусень найденого пня. Сей пень був грубий на 30 центиметрів. Щоби його розлупити на дві половини, мусів бідбідний Йоганзен мучити ся цілий божий день, поки се йому в кінци таки вдало ся. З неменьшим трудом витаскали ми його на верх і положили на півперек. Його покрили ми моржовими скірами, а на краях стїн привалили ми камінєм... Хата була готова. Розумієть ся, не була вона велика.. Лежачи на півперек, ногами й головою спирали ся ми о стіни. Та все таки можна було в нїй рухати ся і я міг в нїй випростувати ся на весь мій ріст. Се було справдї красно. При заднїй стїнї ми постановили вложити з каміня таку широку причу, щоби можна було на нїй спати в двійку. Наші шерстяні накидки зшили ми разом і підбили скірами медведів. З того часу, ми в ночи не розставали ся вже більше з Йогaнзеном. В однїм розї хати поставили ми ми маленьке паливище. В даху була дїра, до якої я промоцував довгий медвежий мішок і се служило за комин. Та мимо того в хатї не раз бу-

ло тільки диму, що ледве можна було в ній висиді-ти . . .”

В дни 28. вересня хата була готова, і Нанзен з Йоганзеном перебрали ся до неї та промешкали в ній повних 8 місяців. Час минав страшно монотонно і скучно. Не мали чим заняти ся. Треба було все щось видумати, щоби убити час. Нанзен часто бродив по околици то сам, то разом з Йоганзеном; спускав ся на лижвах, полював, нишпорив за лисами, які закрадали ся до хати і робили пакости, переглядав свої записки, в яких списував свої пригоди і наукові досліди і т. и. То знов балакали з Йоганзеном про “Фрама”, про товаришів, про родину або в мовчанці направляли свою одежу й латали обувє. Коли все те їм надоїло, старали ся спати — спати як найдовше, щоби відпочати доволї, набрати сьвіжих сил, покріпити ся на души і тїлї для дальшої подорожі.

Самітні, засипані снїгом, далеко від милої вітчини, від родичів і дорогих товаришів, вони частенько соловіли, та не падали духом, не тратили надії, що колись таки і вони повернуть домів. Терпеливости, як найбільше терпеливости, славні подорожні, а колись і на вашій улици буде празник.

X.

Домів.

Ві второк, дня 19. мая 1896 р. були Нанзен і Йоганзен готові до дороги. О семій годині рано наладували сани й рушили на полудне. Оба почували себе весело. Накінець — думали вони — ми знов в дорозі і тепер уже дійсно вертаємо домів. Важко було йти; за час довгої зими вони відвикли трохи від безвпинного ходу та й лїд був негладкий. Що хвиля стрічали прогалини, засипані снїгом, куда могли ко-

ждого разу запасти ся. Якось Нанзен мало не погиб, коли-б Йоганзен був не надбіг йому на поміч. Як Нанзен сунув ся на своїх лижвах, нараз завалив ся під ним лїд і він упав в розпуклину, яка була під снігом. Дуже силував ся він видістати ся з того небезпечного місця, але те йому не удавало ся; з одної сторони перешкаджали лижви, сильно привязані до його ніг, а з другої сторони не пускали сани, які були привязані до його тіла мотузком. Нанзен крикнув раз-другий, хотячи прикликати Йоганзена на поміч, але він був за вітром і не чув його крику. Тоді Нанзен побачив, що починає потапати в воді, тож зібрав в послідне свої сили і крикнув на Йоганзена. На сей крик Йоганезен швидко підбіг і з тяжким трудом витягнув свойого приятеля з води. Другий раз приключило ся їм ще грізнійше лихо. Було се 12. липня. Нанзен і Йоганзен плили на каяках під вітрилом. Причалили до якогось маленького острова, бо хотіли відпочати, а при тім оглянути остров. Привязали каяки до криги, а сами вийшли на верх горба, щоби з гори ліпше приглянути ся околици. Нараз глипнув Йоганзен в той бік, де стояли каяки і з великим переляком крикнув: "Гляди! каяки унесло!" Нанзен так і обмлїв. Але в тій самій хвили скинув з себе верхню одіж, скочив в холодну, як лїд воду і поплив за каяками. Вітер дув в сторону моря. Легонькі каяки, відпливали все далї і далї. Плисти в одежі було страшно важко. Що за лихо — думав Нанзен. В каяках всї наші річи, пожива, стрільби. Без них ми на віки пропащі... А ну-ж я не догоню їх; що тодї зробимо? Вибив ся з сил, але плив, плив далї то на животї, то на взнак. Руки і ноги закостенїли від зимна. Нещасний Йоганзен, неначе божевільний бігав по кризї на всї сторони, не знаючи, як і чим помочи в нещастю. Нанзен робив тим часом останками своїх сил, та надїя й розпука побільшували їх в сотеро, простір між ка-

ками а ним зменьшував ся. Ще в останне нашружив він свої всї сили, зорбив кілька великих замахів і вхопив за кінець лижви, що лежала поперек каяка. "Ну, слава Богу — промовив до себе — ми вратовані!" Ще богато намучив ся Нанзен, поки йому удало ся вилїзти на каяк, тому, що пливучи цїлих два кільометри, був страшенно змучений, а закастенілі з зимна руки і ноги відмовляли йому послуху. Та все таки він вернув назад до Йоганзена. Йоганзен поміг йому вилїзти, окутав його в скинену і свою одіж, та поклав спати. По тій зимній купели спав Нанзен, здаєть ся, чи не цілу добу. По тім відпочинку встав здоров і веселий і оба сьмільчаки пустили ся знова в дальшу дорогу на полудне.

"Ми плили дуже добре — оповідає Нанзен — і ранком другого дня стрінули ми велике стадо моржів, що лежали на леді. Тому то наші припаси вже вичерпували ся, ми рішили скористати з нагоди. Я застрілив спершу одного, а потім ще й другого з молодих моржів, думаючи що з ними буде лекша справа. Старі зьвірята зірвали ся по моїх вистрілах і стрімголов кинули ся в воду, та мами не хотіли покидати свої їх мертвих дітий, і одна з них почала обнюхувати свою дитину та посувати її до води, Вона очевидно не знала, що стало ся з її дитиною; тільки виділа, що з галови дитини лила ся кров. Потім вона почала стогнати і кричати цілком наче чоловік. Коли я хотів її відогнати, вона схопила свою дитину за ногу і потонула в глубинї.

Друга мати зробила то саме! Я не міг уявити собі, як воно стало ся і стояв на краю леду й дивив ся в слід за моржами, думаючи, що мертві діти виплинуть наверха та нічого небуло видно,—вони щезли на віки. Матері, видно, понесли їх далеко. Тодї підійшов я до другого стада і також убив молоде, але навчений досьвідом, застрілив і маму. Жаль було дивити

ся, як вона кинула ся до своє мертвої дитини і, умираючи сама, не хотіла з нею розстати ся. Тепер ми мали досить мяса і плили далї при дуже гарній і тихій погоді. Через те, що нас окружували цілї стада моржів, ми не відважували ся плисти одинцем, хоч се йшло-б скорше, але звязали свої каяки до купи, один попри другий, знаючи з досьвіду надзвичайну влїзливість і цїкавість панів моржів. Вони нераз підпливали до нас і показували свої голови наоколо каяків, але не робили нам нїчого злого"...

17. червня в полудне вийшов Нанзен з шатра, в якім вони відпочивали та вибрав ся на найблизшій верх гори, щоби переглянути околицю. Перед його очима розляг ся стрімкий беріг. В повітрю чути було ріжні голоси птиць. Нараз птиці цїлим стадом перелетїли понад головою Нанзена, а по якімсь часї їх не було нї видно, нї чути. Нараз до його вуха доходить в тій тишинї якийсь дивний голос, голос який дуже подабав на брехіт псів. Нанзен так і задрожав з дива та став прислухувати ся уважнїйше. Брехіт повторив ся другий раз. Нев же-ж? Се не можливе!" — подумав Нанзен. Знова зашуміли птиці, потім знов почуло ся собаче гавканє.

— Йоганзен, Йоганзен! Чуєш, пси гавкають! — крикнув Нанзен.

— Не вже-ж! — відповів Нанзен. — Се не можливо, То тільки так причуло ся тобі!

— Думай собі, що хочеш, а я таки піду і подивлю ся, що там є. — сказав Нанзен.

Взяв стрільбу, далековид, надів лижви і з тайною надією пішов в той бік, з відки доходили до нього ті дивні звуки. Швидко помітив він на снїгу якісь слїди... Не вже-ж се лис? Нї, не може бути, се не можливе. Зворушений біг, а не йшов Нанзен поміж горбами. Нараз здаєть ся йому, що чує людський го-

Стріча Нанзена з Джексоном.

лос. Серце сильно забило ся, уся кров ударила у голову. Він скоро вибіг на горб і крикнув на весь голос. Минуло кілька хвилин і таємничі голоси знова дали ся почути. О! тепер нема сумніву, що тут близько десь мусять бути люди! Не тямлячи нічого з радости, пустив ся бігом Нанзен по брилах леду і по якімсь часї побачив пса, а недалеко від него другу фіґуру. Се був.... чоловік! Сей також побачив Нанзена і став швидко наближати ся до нього. Нанзен поздоровив його здалека шапкою. Незнакомий зробив те саме. "Та чи се не Дженсон?" — подумав Нанзен і почав придивляти ся незнакомому. Так є! Се Джексон, анґлійський подорожний, що в рік по відзїдї Нанзена мав виправити ся на Землю Франц-Йосифа в тій цїли, щоби докладнїйше пізнати ті острови.

Нанзен здоймив шапку і підійшов до Джексона.

Вони подали собір уки і поздоровили ся.

— Я радий всею душею, що вас бачу—промовив Джексон.

— Дякую, і я також.

— Ви приплили сюди кораблем?

— Нї, мойого корабля тут нема.

— Кілько вас є?

— Зі мною є лиш один товариш, він там на березї.

Та зараз Джексон зупинив ся і сильно вдивляючи ся на Нанзена, промовив:

— Та не вже-ж ви Нанзен?

— Так, се я.

— Боже мій! Який я рад, що вас бачу! — крикнув Джексон, зловив Нанзена за руку і почав нею сильно трясти. Цїле його лице усьміхало ся, а в очах сияла велика радість.

— Звідки ви тут взяли ся? Знова спитав він...

— Я покинув "Фрам" після того, як ми два роки проплили посеред ледів. Потім зайшов я пішки до-

сить далеко на північ, та швидко мусів вертати назад. Ми з товаришем мусїли зимувати десь на півночи звідси і тепер йдемо на Шпіцберґен.

— Витаю вас зі всеї душі. Ви зробили велике дїло і я безконечно щасливий, що менї припала доля першому поздоровити вас з поворотом.

Так розмовляючи, прийшли вони до хати, де находили ся товариші Джексона. Коли Джексон сказав їм, що Нанзен дійшов на північ так далеко, куди ще нї один чоловік не важив ся зайти, що всего 55 миль віддїлювало його від бігуна, то в повітрю залунало тричі "славно" в честь сьміливого подорожного. Зараз післано по Йоганзена. Англичани стрінули його так само радісно і не позволили йому тягнути саний, але поволїкли їх самі. Йоганзен мав іти свобідно, як великий гість.

Трийцять девять днів прийшло ся ждати Нанзенови, поки приплив корабель Джексона "Віндвард", на якім мали наші подорожні їхати до Норвеґії. Семого серпня корабель відплив, а триняйцятого приплив до Норвеґії і станув в пристани Варде в тій самій місцевости, звідки він був виплив з своїми товаришами перед трома лїтами й трома тижнями. Важко описати як радував ся Нанзен і Йоганзен, коли побачили рідний край. Ще не вспіли закинути котвиці, як вони вже кинули ся до лодки, поспішаючи на телеґрафічну стацію, щоби повідомити про свій поворот рідню, товаришів, знакомих та весь сьвіт.

Вістка, що Нанзен вернув ся, облетїла в мить цїле місто. По вулицях товпив ся народ. Всї доми й кораблї в пристани украшено норвежськими прапорами. На дорозї з уряду телеґрафічного довідав ся Нан зен, що в однїй гостинници живе його старий приятель, професор Мон. "Я — оповідає Нанзен — побіг до гостинниці. Менї сказали, що Мон відпочиває, але я на се не зважав і влетїв до його покою. Мон лежав

на канапі, читав і курив довгу люльку. Він здивовано подивив ся на мою довгу фіґуру, але в ту хвилю люлька випала йому з рук, лице прояснило ся і він крикнув: "Чи се можливе? Фрітйоф Нанзен, чи його дух?" Його очи наповнили ся слізми і він кріпко притис мене до своїх грудий. Потім наступила черга на Йоганзена. Радости не було кінця!...

Але де "Фрам" Де той північний герой, що так відважно боров ся з ледами? Де славний його капітан Свердруп? Що стало ся з осталими товаришами Нанзена, які по геройськи зносили разом зним всї труди, муки і терпіня? Чи живі вони?

Безмірно щасливкий Нанзен! Біля него його жінка й товариші. Всї радісно витають його. Нарід славить його. Зі всїх сторін сьвіта летять до него привітні депеші. Та помимо того всего тяжка, болюча думка ворушить ся в його души; печаль мракою огортає його радісні днї. Де "Фрам"? Що стало ся з ним?.... Двайцятого серпня ранним-ранком увійшов в його кімнату один з його приятелїв і сказав йому, що якийсь пан хоче конче зараз бачити ся з ним. Нанзен одїв ся шьидко і вийшов до сусїдного покою. Там очікував його начальник уряду телеґрафічного з депешою в руках. "Що се може бути?" подумав Нанзен, взяв депешу і дрожачими руками отворив єї. Депеша звучала:

"До Фрітйофа Нанзена.

Фрам приплив сегодня. Все гаразд. Відпливаємо до Тромзе. Привіт тобі на рідній землї. Ото Свердруп".

Нанзенови зі зворушеня не стало духа і він ледви чутно промовив: "Фрам приплив"..

Зараз на другий день Нанзен з жінкою, Йоганзеном і приятелями відплив до пристани Тромзе і тут побачив "Фрама". Яка се була щаслива хвиля, годї описати. Всї пасажири "Фрама" були цїлї і здорові.

Чи-ж треба ще говорити, як витали ся вони з Нанзеном і Йоганзеном. Чи-ж годен хто описати таку велику і загальну радість і веселість?

"Фрам" приплив безпроволочно до міста, де родив ся і жив Нанзен. "Фрам" йшов попереду. За ним плив прегарний яхт, на якім був Нанзен і його жінка. Всюди, де лишень вони припливали, норвежський нарід витав їх сьвяточно і торжественно. Пароплави були наповнені святочно прибраним народом, який співав веселї піснї, кричав "слава" і вимахував хустками і капелюхами. Богато рибацьких суден тиснуло довкола "Фрама" і бідні рибаки, кождий по своєму старав ся віддати честь і хвалу славному норвежському подорожному. Один із них всіми силами старав ся держати ся біля яхту, на якім плив Нанзен.

— Чи не купили б ви риби? — спитав він Нанзена.

— Нї, не потребую.

— Чи ви не можете менї сказати, де є Нанзен. Він не на "Фрамі"?

— Нї, я думаю, що він тут — відповів усьміхаючи ся Нанзен.

— О, я хотїв би знати, чи не можу ступити на корабель. Я дуже хотїв би подивити ся на нього — промовив рибак з щирою просьбою в голосї.

— Не знаю, чи можна. Нема часу на те, щоб затримувати ся — відповів Нанзен.

— Шкода і жаль. А я так би хотїв побачити його.

Рибак вислував з цїлої сили, але йому було все труднїйше держати ся поруч з яхтом, на якім плив Нанзен. Він уважно вдивляв ся в Нанзена, а сей засьміяв ся, перегнув ся через поруче і крикнув до рибака:

— Коли ви так дуже хочете видїти Нанзена, то

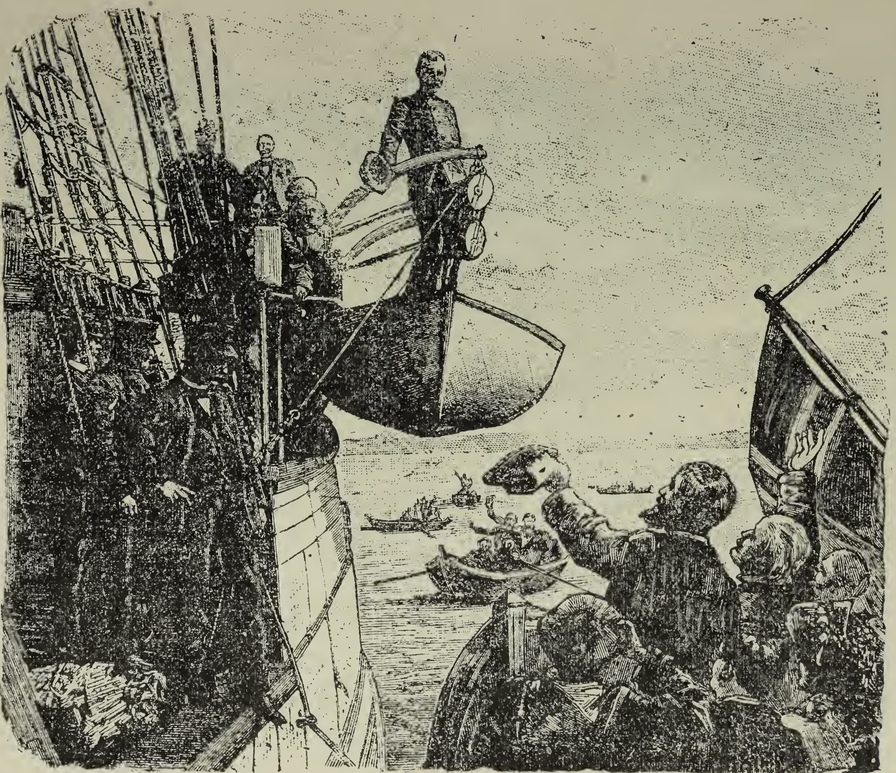

Нанзен витає рідний край.

я можу вам сказати, що він перед вами і з вами говорить.

— Се ви? Ах, а я й не догадав ся. Привіт вам у рідні́м краю!

І старик опустив весло, станув на човні та здоймив капелюх...

Ось як важко познакомити ся людям з царством ледів. Та не забувайте, що Нанзен — один з найщасливійших подорожних*). А кілько їх найшло на далекій північи, серед снігів могилу!..

На закінчене додам ще отсе: Тут розповідав я про те царство ледів, яке находить ся на північи, та треба знати, що на далекім полудни, на противній стороні земської жулї, посеред зимних вод **Полудневого Ледового Океану** лежить друге царство ледів. Про него одначе знають люди ще дуже мало, бо воно більш страшне, більш непривітне і більш негостинне як північне царство.

---

*) В 1900 році вибрала ся до північного бігуна італійська експедиція під управою кн. Абруців. Кораблем "Стелля Поляре" (Полярна зоря)доплили вони до Архангельска до краю Архикнязя Рудольфа. Відси до бігуна було ще 500 км. дороги. Серед нечуваних трудів добили ся Італійцї пішки тільки до 36 степеня північної ширини, випередивши Нанзена о 40 кільометрів. Але вони переконали ся, що що пішки до самого бігуна добити ся не можливо, через те, що пішоходів заскакує розмерзане ледів швидше, нїм вони можуть вернути назад до свого корабля. (Кошта експедиції кн. Абруців виносила 700.000 марок). Пробувано добити ся до північного бігуна також бальоном, але проба ся, яку зробив (1897 р.) славний воздухоплавець Андре — не пощастила ся Захоплений бурею бальон потонув десь на мори разом з нещасним своїм керманичем. Ред.